

ANALIZA TECHNOLOGICZNO-CHRONOLOGICZNA ŚREDNIOWIECZNEJ CERAMIKI Z ZAMKU „LIPOWIEC”

Wstęp

Zamek „Lipowiec” zlokalizowany jest na wapiennym wzgórzu w zachodniej części Grzbietu Tenczyńskiego, pośrodku trójkąta tworzonego przez miejscowości Wygiełzów, Babice i Płaza. Z administracyjnego punktu widzenia lipowieckie ruiny przynależą obecnie do wsi Babice (gm. Babice, pow. Chrzanów, woj. małopolskie)¹. Natomiast w okresie rozbitcia dzielnicowego teren ten stanowił pogranicze dzielnicy krakowskiej i śląskiego Księstwa Raciborsko – Opolskiego, zaś u podnóża zamkowego wzgórza przebiegał ważny szlak handlowy, łączący stolicę kraju ze Śląskiem².

Od przełomu XIII i XIV stulecia obiekt ów odgrywał istotną rolę w dziejach Małopolski oraz Kościoła krakowskiego. Obecnie zaś – zachowany w formie trwałej ruiny – stanowi jedną z ciekawszych atrakcji turystycznych regionu. Zasluguje on również na uwagę ze względu na fakt, iż sytuuje się na samym początku linii warowni prywatnych, jakie powstały w okresie późnego średniowiecza na terenach

¹ Nazwa tejże wsi po raz pierwszy odnotowana została w 1238 r., w formie *Babici*. Zaś w chwili rozpoczęcia budowy „Lipowca” – tj. na przełomie XIII i XIV w. – parafia babicka liczyła 83 km² powierzchni, zamieszkiwana była przez 330 osób i uiszczała coroczną opłatę świętopietrza w wysokości 5 szkocjów. Zob. T. Ł a d o g ó r s k i, *Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku*, Wrocław 1958, s. 203; K. R y m u t, *Nazwy miejscowe północnej części dawnego województwa krakowskiego*, Wisła 1968, s. 12.

² Jest to więc klasyczny przykład lokalizacji średniowiecznego zamku, która podyktowana była potrzebami militarno-komunikacyjnymi, mającymi na celu strategiczne zabezpieczenia danego terytorium. Zob. A. Gaczoł, *Zamek Lipowiec*, „Spotkania z Zabytkami” 6(1986), s. 36; J. K a m i ń s k a, *Obronność siedzib rycerskich w świetle archeologii*, [w:] *Początki zamków w Polsce*, Wrocław 1978, s. 24; T. M a ł k o w s k a - H o l c e r o w a, *Lipowiec. Dawny zamek biskupów krakowskich*, Warszawa 1989, s. 6.

Rzeczypospolitej. „Lipowiec” jest bowiem – wraz z zamkiem w Raciążku na Kujawach czy małopolskimi warowniami ze Sławkowa i Iłży – jednym z pierwszych przykładów przełamania przez biskupów polskich książęcego regale grodowego³.

Mimo to profesjonalne badania historyczno-architektoniczno-archeologiczne tego obiektu przeprowadzone zostały dopiero w drugiej połowie XX w. Dodatkowo zaś pozyskany wówczas materiał zabytkowy po dzień dzisiejszy nie doczekał się bardziej szczegółowego opracowania. I właśnie tą lukę stara się wypełnić – chociażby w niewielkiej części – niniejszy artykuł, będący próbą analizy najliczniejszej grupy zabytków ruchomych z lipowieckiego zamku, jaki stanowią fragmenty naczyń glinianych.

Rozważania te poprzedzi jednak zarys dziejów warowni, a następnie – krótkie omówienie historii badań „Lipowca”, ze szczególnym uwzględnieniem prac z lat 1967-1974. Na tym wreszcie tle przeprowadzona zostanie analiza formalna lipowieckiej ceramiki, wydatowanej na wieki średnie oraz zaprezentowane będą przesłanki, którymi kierowano się ustalając chronologię zespołu. Integralną część artykułu stanowią także tablice z autorskimi rycinami. Ze względów technicznych zrezygnowano natomiast z załączenia katalog analizowanych zabytków, który w przypadku zespołu prawie sześciu tysięcy obiektów z natury rzeczy rozrósł się do rozmiarów kilkusetstronicowej tabeli⁴.

Dzieje zamku „Lipowiec” w zarysie

Dokładny czas powstania lipowieckiego zamku nie jest znany. Według *Liber Beneficiorum* przed połową XIII w. teren, na którym obecnie wznoszą się ruiny – na mocy nadania księcia Kazimierza Opolczyka – znalazł się w rękach małopolskiego rodu rycerskiego Gryfitów⁵.

³ Zob. S. K o ł o d z i e j s k i, *Geneza obronnych rezydencji możnowładztwa w Polsce Piastowskiej*, [w:] *Castrum, urbis et bellum*, Baranavičy 2002, s. 233-234.

⁴ Podczas przygotowania niniejszego artykułu numery porządkowe zabytków pozyskanych w latach 1967-1970 zaczerpnięto z oryginalnych inwentarzy. Natomiast w przypadku materiałów z pozostałych trzech lat badań nadano je wtórnie, m.in. w oparciu o częściowo zachowane metryczki. System taki przyjęto ze względu na znaczne luki w dokumentacji oraz brak oryginalnych inwentarzy zabytków dla wszystkich sezonów wykopaliskowych.

⁵ Zob. J. M o t y k a, *Kasztelania Chrzanowska*, [w:] *Chrzanów. Studia z dziejów miasta i regionu do roku 1939*, Chrzanów 1998, s. 49.

Jednakże już w 1238 r. Klemens Gryf z Ruszczy darował wieś Lipowiec (albo Lipowa) klasztorowi benedyktynek w podkrakowskich Staniątkach, jako wiano swej córki Wisenny⁶. Jan Długosz zanotował także, iż wkrótce potem na lipowieckim wzgórzu rozbójnicy wzniesli gródek, z którego napadali na okoliczne tereny. W 1242 lub 1243 r. warownia ta zdobyta została przez rycerstwo polskie, aby zaś uniknąć podobnego zagrożenia w przyszłości książę Bolesław Wstydlivy przekazał ją – wraz z kilkoma sąsiednimi wsiami – pod opiekę biskupów krakowskich⁷.

Ówczesny hierarcha Jan Prandota (1200-1266) na miejscu rozbójnickiej siedziby wznosił nowy – jak się wydaje drewniany – zamek, a otrzymane ziemie zorganizował w formę klucza majątkowego. Od tego momentu „Lipowiec” stał się więc przykładem specyficznej grupy średniowiecznych warowni, jakimi były zamki biskupie – wyznaczające nie tyle kierunki potrzeb militarnych monarchii, co ośrodki największych latyfundiów kościelnych⁸.

Za pontyfikatu biskupa Jana Muskaty (1295-1320) „Lipowiec” został obsadzony załogą Gerlacha von Kulpena – szwagra krakowskiego hierarchy i stanowił ważny punkt oporu stronnictwa proczeskiego wobec idei koronacji na króla Polski Władysława Łokietka⁹. Ten ostatni

⁶ Zob. M.L. W ó j c i k, *Ród Gryfitów do końca XIII wieku. Pochodzenie – genealogia – rozsiadlenie*, Wrocław 1993, s. 49. Najprawdopodobniej sama wieś nosiła pierwotnie nazwę Lipowa i zmieniła ją dopiero po tym, jak biskup Prandota wznosił na miejscowym wzgórzu zamek nazwany „Lipowcem”. Natomiast geneza obydwu określeń upatrywana być może w fizjografii tegoż terenu, a ściślej w dość powszechnym występowaniu tam drzew lipowych. Zob. *Codex Diplomaticus Poloniae*, t. 3, wyd. J. B a r t o s z e w i c z, Warszawa 1858, s. 33-36, 38-40, 42-45; S. A r n o l d, *Geografia historyczna Polski*, Warszawa 1951, s. 49; S. I n g l o t, *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku. Próba odtworzenia zaginionej części „Liber Beneficiorum” Długosza*, z. 2, red. F. B u j a k, Lwów 1925, s. 59.

⁷ Zapewne nie bez znaczenia dla takiego obrotu sprawy był fakt, iż w dobie walk wewnętrznych biskup krakowski Jan Prandota należał do wiernych stronników księcia Bolesława Wstydlivego i jego małżonki. Zob. L. K a j z e r, S. K o ł o d z i e j s k i, J. S a l m, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2001, s. 78; K.R. P r o k o p, *Poczet biskupów krakowskich*, Kraków 1999, s. 62.

⁸ Zob. J. D ł u g o s z, *Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, t. 2, *Ecclesiae parochiales*, red. A. P r z e ż d z i e c k i, Cracoviae 1864, s. 226-227; H. D o b r o w o l s k i, *Staropolskie czasy*, [w:] *Ziemia Chrzanowska i Jaworzno. Monografia*, Kraków 1969, s. 140; L. K a j z e r, *Zamki i społeczeństwo. Przemiany architektury i budownictwa obronnego w Polsce w X-XVIII wieku*, Łódź 1993, s. 145.

⁹ Zob. M. A n t o n i e w i c z, *Zamki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Geneza – Funkcje – Konteksty*, Kielce 1998, s. 47; A S / A W [A. S i e m a s z k o, A. W ł o d a -

w 1309 r. uwięził biskupa i zmusił go do złożenia przysięgi wierności oraz obietnicy usunięcia z zamku wrogich oddziałów. Warownia miała następnie przejść w ręce kapituły krakowskiej. W rzeczywistości jednak spór o lipowiecką twierdzę toczył się jeszcze przez trzy lata, tj. do koronacji Łokietka, dokonanej na krótko przed śmiercią hierarchy¹⁰.

Z burzliwymi czasami Jana Muskaty związane są też najstarsze zachowane murowane części zamku: narożnik niezidentyfikowanej budowli (znajdującej się obecnie w południowo-zachodniej części założenia); dolne partie okrągłej, kamiennej wieży (wówczas wolnostojącej); studnia wykuta w litej skale (ważny element obrony zamku na wypadek długotrwałego oblężenia) oraz fragmenty przedbramia (złożonego z przejazdu i furty dla pieszych). W obrębie zamku musiały rzecz jasna znajdować się również obiekty mieszkalne i usługowe, w większości zapewne drewniane, których ślady nie zachowały się lub też nie zostały po dzień dzisiejszy zlokalizowane. Całość pierwotnego założenia okalały kamienne mury, które poprzedzała głęboka fosa z przerzuconym nad nią drewnianym mostem¹¹.

W XV w. „Lipowiec” uległ kilkakrotnym przebudowom, których inicjatorami byli – jak się wydaje – biskupi krakowscy Wojciech Jastrzębiec (1412-1423) i Zbigniew Oleśnicki (1423-1451). Wzniesiono wówczas fragmenty południowego, wschodniego i północnego skrzydła kompleksu, które niejako wchłonęły starsze obiekty (tj. wieżę i studnię). Równolegle powstawał także południowy fragment skrzydła zachodniego, a części pomieszczeń górnych kondygnacji przypisano funkcje reprezentacyjne i nadano wyższy standard. Loka te zaopatrzone zostały w piece i przykryte stropami, a ich okna ozdobiły witraże z przedstawieniami herbów biskupich¹². Z kolei w narożniku południowo-wschodnim ulokowano pierwotną kaplicę, która przetrwała do XVIII stulecia.

rek], *Babice*, [w:] *Architektura gotycka w Polsce*, t. 2, *Katalog zabytków*, red. T. Mroczko, M. Arszyński, Warszawa 1995, s. 21; T. Małkowska-Holcerowa, *Lipowiec. Dawny zamek...*, s. 6.

¹⁰ Zob. W. Abraham, *Sprawa Muskaty*, Kraków 1893, s. 51; T. Silnicki, *Z dziejów Kościoła w Polsce. Studia i szkice historyczne*, Warszawa 1960, s. 281; W. Sobieski, *Dzieje Polski*, t. 1, *Do roku 1696*, Warszawa 1923, s. 31.

¹¹ W części rekonstrukcji pojawia się także linia dodatkowych wałów ziemnych obiegająca od zewnątrz zamkowe mury. Zob. B. Guérquin, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1974, s. 182; L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce...*, s. 78-79; T. Małkowska-Holcerowa, *Lipowiec. Dawny zamek...*, s. 8.

¹² Zob. T. Małkowska-Holcerowa, *Lipowiec. Dawny zamek...*, s. 28.

Jednocześnie cały zespół przedbramia powiązано z korpusem warowni pierścieniem murów, które objęły zamek nieprzerwanym ciągiem. W związku z upowszechnieniem broni palnej wprowadzone zostały także zmiany w kształcie wieży – podwyższono ją i utworzono na dwóch górnych kondygnacjach działobitnie dla tarasnic, zaś na poziomie najwyższym – obronny taras ze strzelnicami¹³. W tym samym czasie na południowo-wschodnim zboczu wzgórza powstało podzamcze z drewnianą zabudową gospodarczą i własnymi murami zaopatrzonymi w bramę od strony północnej. U schyłku XV stulecia cały kompleks zyskał więc formę założenia trójczłonowego¹⁴.

Część opisanych wyżej przekształceń wskazuje na militarną funkcję, jaką „Lipowiec” pełnił nadal w końcu średniowiecza. Miało to zapewne bezpośredni związek z nasileniem w tym czasie zbrojnych najazdów śląskich husytów na tereny Małopolski. Lipowiecka strażnica graniczna służyła więc powstrzymaniu – w miarę możliwości – takich interwencji, inspirowanych przede wszystkim przez gliwickiego księcia Zygmunta Korybutowicza¹⁵. Jednocześnie jednak zamek wykorzystywany był w charakterze reprezentacyjnej siedziby hierarchów Kościoła krakowskiego, co potwierdzają archiwalia informujące m.in. o kilku pobytach na „Lipowcu” Zbigniewa Oleśnickiego¹⁶.

Równocześnie warownia ta zaczęła od XV stulecia służyć jako więzienie dla osób podległych jurysdykcji biskupiej. Z czasem zaś funkcja

¹³ Zob. AS/AW [A. Siemaszko, A. Włodarek], *Babice...*, s. 21; B. Guérquin, *Zamki w Polsce...*, s. 182; L. Kajzer, S. Kołodziejcki, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce...*, s. 79.

¹⁴ Zob. T. Małkowska-Holcerowa, *Lipowiec. Dawny zamek...*, s. 9-10.

¹⁵ Zob. M. Antoniewicz, *Zamki na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej...*, s. 156; S. Kołodziejcki, *Obronne siedziby biskupów krakowskich. Zarys problematyki badawczej*, [w:] *Siedziby biskupów krakowskich na terenie dawnego województwa sandomierskiego. Materiały z sesji naukowej. Kielce 20. IX. 1997*, red. L. Kajzer, Kielce 1997, s. 19; F.S. [F. Sikora], *Lipowiec*, [w:] *Słownik Historyczno-Geograficzny Województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 3, z. 3, red. A. Gąsiorowski, Kraków 2000, s. 674.

¹⁶ Zgodnie ze światopoglądem ludzi średniowiecza cała monumentalna konstrukcja miała zatem stanowić manifestację siły Kościoła w ogólności, a następców św. Stanisława w szczególności. Zob. G. Dehio, *Geschichte der deutschen Kunst*, t. 2, Berlin-Leipzig 1921, s. 297; T. Małkowska-Holcerowa, *Lipowiec. Dawny zamek...*, s. 8; O. Zagórowski, *Lipowiec zamek biskupi i dom poprawy dla księży*, „Nasza Przeszłość” 12(1960), s. 196; M. Zlat, *Zamek średniowieczny jako problem historii sztuki*, [w:] *Początki zamków w Polsce*, Wrocław 1978, s. 101.

owa zaczęła przeważać, tym bardziej iż w 1456 r. król Kazimierz Jagiellończyk przekazał wyżej wspomnianym hierarchom całkowitą władzę sądowniczą nad poddanymi z klucza dóbr lipowieckich¹⁷. W XVI w. przetrzymywano tu już nie tylko duchownych, którzy złamali reguły prawa kanonicznego, lecz również – i to coraz częściej – propagatorów ruchu reformy religijnej¹⁸. Z tym też przeznaczeniem wiązały się kolejne przebudowy, polegające na utworzeniu w skrzydle północnym szeregu cel więziennych. Były to niewielkie pomieszczenia, z których skromnego wyposażenia zachowały się jedynie wnęki ścienne na półki oraz murowane latryny. Cele nie były ogrzewane, a pozostałości jedynego pieca znajdują się na korytarzu¹⁹. Więzienną część zamku oddzielono od skrzydła wschodniego za pomocą mocnych drzwi, obustronnie okutych blachą. Natomiast pomieszczenia pierwszego piętra – tworzące rzeczony skrzydło – przeznaczone były już dla duchownych, którzy przybywali na „Lipowiec” dobrowolnie, w celu odbycia rekolekcji. W sumie jest to pięć izb, w których zachowały się sklepienia, okna oraz relikty pieców. Pomieszczenia te przylegały do korytarza, na którego północnym końcu znajdował się pion sanitarny²⁰.

¹⁷ S. Starowski w swym przewodniku z końca XVI w. wymienia właściwie już jedynie owo penitencjarne przeznaczenie „Lipowca”, pisząc: *a że biskup krakowski najwyższym jest panem Księstwa Siewierskiego, które kilka miast obejmuje, Lipowiec spośród nich jako najbliższy Krakowa, gdzie pospolicie sądy się odbywają, wyznaczono z dawien na więzienie dla występnych duchownych*. Zob. Tenże, *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*, Kraków 1976, s. 76.

¹⁸ Zob. A. Gruszeki, *Zamki i pałace małopolskie w XVI w. Cechy reprezentacyjno-mieszkaniowe i obronne*, Warszawa 1986, s. 53; F. Machay, *Działalność duszpasterska kardynała Radziwiłła, biskupa krakowskiego (1591-1600)*, Kraków 1936, s. 25; E. Wiśniewski, *Kościół na ziemiach polskich w średniowieczu*, [w:] *Historia Kościoła*, t. 2(600-1500), red. L.J. Rogier, R. Aubert, M.D. Knowles, Warszawa 1988, s. 454-455; Z. Wojciechowski, *Państwo polskie w wiekach średnich. Dzieje ustroju*, Poznań 1948, s. 176-178. Do najsłynniejszych lipowieckich więźniów tego okresu należą niewątpliwie: luteranin Maciej z Ropczyc (1526 r.), Franciszek Stankar – zwolennik idei Zwingliego (1550) oraz Jan z Koźmina – propagator „nowinek religijnych” K. Hegendorfera (1551). Zob. H. Barycz, *Historja[!] Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935, s. 108-110, 252-254, 296-298.

¹⁹ Po dzień dzisiejsze widoczne są jeszcze wąskie otwory (tzw. rękawy), przebite w grubości muru tuż nad ziemią, a służące podawaniu więźniom naczyń ze strawą. Zob. T. Jurasz, *Zamki i ich tajemnice*, Warszawa 1972, s. 64; L. Kąjzer, S. Kółodziński, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce...*, s. 79; T. Małkowska-Holcerowa, *Lipowiec. Dawny zamek...*, s. 27.

²⁰ Zob. O. Zagórowski, *Lipowiec zamek biskupa...*, s. 214.

W 1629 r. znaczna część zamku spłonęła w pożarze, a odbudowy pogorzelniska podjął się w latach 40-tych XVII w. biskup Jakub Zadzik. Skoncentrowano się jednak przy tym głównie na gospodarczej części założenia. Kolejne zniszczenia wiążą się z okresem potopu szwedzkiego, kiedy to warownia przez dwa lata pełniła funkcję kwatery wojsk gen. Würtz'a, a podczas ich odwrotu została podpalona²¹. Próbę ratowania zdewastowanego obiektu podjął w 1732 r. biskup Felicjan Szaniawski, który przeznaczył zamek na dom poprawczy oraz miejsce odbywania rekolekcji dla księży. Jednakże już pół wieku później władze austriackie przejęły klucz dóbr lipowieckich na rzecz skarbu państwa. Z czasem zaś przeszedł on w ręce prywatnych właścicieli, którzy – zainteresowani wyłącznie majątkiem ziemskim – nie dbali o zabudowę zamkową²². Wreszcie cios ostateczny zadał warowni kolejny pożar, do którego doszło w 1800 r. Od lat 40-tych XIX w. „Lipowiec” nie był zamieszkały i stanowił jedynie miejsce krótkiej obrony powstańców styczniowych²³.

Historia badań archeologicznych na zamku „Lipowiec”

Pierwsze przejawy naukowego, choć utrzymanego nadal w duchu amatorskim, zainteresowania „Lipowcem” wiążą się z przełomem XVIII i XIX stulecia. Wtedy to W. Łuszczkiewicz dokonał pomiarów obiektu, zaś prof. Łepkowski próbował zbadać głębokość zamkowej studni, obserwując czas spadania w niej zapalonego łuczywa²⁴. Z kolei w końcu XIX i na początku XX w., w wyniku zabiegów miejscowego nauczyciela i entuzjasty archeologii – p. Bernadzikiewicza – na zamek przyjeżdżali A. Kirkor, G. Ossowski i W. Demetrykiewicz²⁵. Wtedy też

²¹ Zob. B. Guerquin, *Zamki w Polsce...*, s. 182; L. Kajzer, S. Kołodziej-ski, J. Sałm, *Leksykon zamków w Polsce...*, s. 78.

²² Zob. J. Kracik, G. Ryś, *Dziesięć wieków diecezji krakowskiej*, Kraków 1998, s. 134-135; B. Przybyszewski, *Zarys dziejów diecezji krakowskiej (do roku 1999)*, Kraków 2000, s. 141.

²³ Zob. AS/AW [A. Siemaszko, A. Włodarek], *Babice...*, s. 22; B. Guerquin, *Zamki w Polsce...*, s. 182; L. Kajzer, S. Kołodziej-ski, J. Sałm, *Leksykon zamków w Polsce...*, s. 78.

²⁴ Zob. J. Łepkowski, *Przegląd zabytków przeszłości z okolic Krakowa*, Warszawa 1863, s. 25.

²⁵ Zob. M. Cabalska, *Wczesne średniowiecze*, [w:] *Ziemia Chrzanowska i Jaworzno. Monografia*, Kraków 1969, s. 134.

grono konserwatorów Galicji Zachodniej poddało myśl ocalenia obiektu od całkowitego zniszczenia. Inicjatywa ta spotkała się jednak z opozycją ówczesnych właścicieli „Lipowca”, którzy niechętnie spoglądali na planowane koszty całej inwestycji. Wreszcie w latach 30-tych XX stulecia po wykonaniu pomiarów i badań powierzchniowych G. Leńczyk zasugerował, iż ruiny usytuowano na miejscu wcześniejszego pradziejowego grodu²⁶.

W 1953 r. zamek wpisany został do Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce i podjęto decyzję o nadaniu mu formy trwałej ruiny, dostosowanej do zwiedzania. Związane z tym prace badawczo-konserwatorskie nad stroną architektoniczną obiektu prowadzone były w latach 1959 i 1961-1968 przez krakowski oddział Pracowni Konserwacji Zabytków²⁷.

Kontynuacją tych działań była kilkusezonowa kampania wykopaliskowa, jaka miała miejsce w latach 1967-1974. Do dnia dzisiejszego stanowi ona z resztą ostatni etap historii badań „Lipowca”. Również i w tym przypadku zleceniodawcą był Wojewódzki Konserwator Zabytków z Krakowa (dr Hanna Pieńkowska), zaś prace prowadzili specjaliści zatrudnieni w krakowskiej Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej PKZ, na czele z mgr Jerzym Kozakiem. Początkowo nadzór nad badaniami sprawowało Muzeum Archeologiczne w Krakowie, jednak już w 1968 r. rolę tą przejęły PKZ-ty. Prace objęły swym zasięgiem obszar przedbramia i niewielki fragment zamku górnego. W sumie wykonano 30 wykopów o łącznej powierzchni przekraczającej nieco 40 arów, osiągając maksymalną głębokość ponad 7 m.

Długotrwałe i nieprzerwane funkcjonowanie obiektu tłumaczy w pełni zarówno ogromną liczbę, jak i znaczną różnorodność jako-

²⁶ Zob. G. Leńczyk, *Drugie sprawozdanie z inwentaryzacji i planowania grodzisk w woj. Krakowskiem* [!] w r. 1933, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” 34(1934), Z. 3, s. 28-33; Tenże, *Grodziska i zamczyska w województwie krakowskiem* [!], „Z otchłani wieków” 9(1934), s. 47-50. Owo domniemane grodzisko J. Bogdanowski uznał za szaniec ziemny z okresu potopu szwedzkiego. Zob. Tenże, *Sztuka obronna*, Kraków 1993, s. 139.

²⁷ Dokumentację techniczną z tychże badań wykonał L. Stachowski, zaś analizę historyczno-architektoniczną O. Zagórowski, J. Frazik i J. Bogdanowski. Zob. AS/AW [A. Siemaszko, A. Włodarek], *Babice...*, s. 22; B. Guérquin, *Zamki w Polsce...*, s. 182; L. Kajzer, S. Kołodziejowski, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce...*, s. 78; T. Małkowska-Holcerowa, *Lipowiec. Dawny zamek...*, s. 15.

ściową i chronologiczną materiału ruchomego, pozyskanego w wyniku tejszej kampanii wykopaliskowej. Są to fragmenty ceramiki i kafli piecowych, metale (głównie broń i narzędzia oraz zaledwie dwie monety), ułamki naczyń szklanych, nieznaczną liczbą wyrobów rogowych, wreszcie duża ilość zwierzęcego materiału osteologicznego. Zabytki te po dzień dzisiejszy nie doczekały się jednak należytego opracowania, a jedynie część materiału z pierwszych czterech sezonów wykopaliskowych poddana została konserwacji²⁸. Co gorsza w ciągu wielu dziesięcioleci większość znalezisk z późniejszych lat badań zalegała w zamkowych podziemiach, poddana niszczącemu działaniu wilgoci, kurzu oraz gryzoni. W warunkach takich w zastraszającym tempie postępowała zwłaszcza degradacja zabytków metalowych oraz organicznych. Zbutwieniu uległy także metryczki, które stały się nieczytelne, co uniemożliwia bezsporne przypisanie danej partii materiału zarówno do określonej warstwy kulturowej, jak i sezonu badawczego.

Trudności w opracowaniu znalezisk wywołuje także niekompletność dokumentacji wykopaliskowej. Bowiem spośród ośmiu sezonów badawczych zaledwie trzy dysponują w miarę pełną dokumentacją (1967, 1968, 1970), trzy „kolejne” lata pozbawione są już znacznej jej części (1969, 1971, 1972), zaś dla sezonów 1973 i 1974 mamy jedynie połowę wykazu metryczek. Na domiar złego zachowane inwentarze (zwł. z pierwszych lat badań) dostarczają miejscami informacji wysoce nieprecyzyjnych²⁹. Z kolei dokumentacja rysunkowa usatysfakcjonować może głównie architekta. Natomiast badacz zainteresowany zagadnieniami archeologicznymi dysponuje jedynie nielicznymi i wyinkowymi rysunkami profili, przy wyraźnym braku zbiorczego planu wykopów czy też sumarycznych rysunków, które obrazowałyby stratyografię stanowiska.

²⁸ Obiekty te znajdują się obecnie w magazynach Muzeum im. Ireny i Mieczysława Mazarakich w Chrzanowie. Dostępna jest tam także, niestety zachowana jedynie częściowo, dokumentacja z konserwacji wybranych lipowieckich zabytków metalowych wydobytych w 1968 r. Zob. Muzeum im. Ireny i Mieczysława Mazarakich w Chrzanowie, sygn. K/246, *Lipowiec – zamek, woj. krakowskie. Zabytki archeologiczne. Dokumentacja konserwatorska wykonana na zlecenie Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej PKZ o/Kraków*, Kraków 1973 [mps ze zbiorów archiwalnych Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Krakowie, dokumentacja po b. PKZ w Krakowie].

²⁹ Wątpliwości może budzić choćby lokalizacja wykopu *Na lewo od pomostu*, zaś pewne zdziwienie miąszość warstwy licząca od 100 do 300 cm.

Średniowieczna ceramika z „Lipowca” – analiza technologiczna

Blisko sześciotysięczny zespół fragmentów średniowiecznych naczyń glinianych stanowi podstawową grupę zabytków, które pozyskano w wyniku prac badawczych, prowadzonych na „Lipowcu” na przełomie lat 60-tych i 70-tych XX w.³⁰ Ceramika ta w większości wykonana została z surowca, w którym dominowała domieszka schudzająca piasku drobno- i gruboziarnistego (odpowiednio – po około 37% i 40%), dodana w ilości średniej (53%) lub mniej (28%)³¹. Przy tym w ułamkach naczyń kuchennych częściej spotykana jest większa ilość domieszki o frakcji grubszej, zaś ceramika stołowa wykonana została z gliny o mniejszej zawartości drobnoziarnistego elementu schudzającego.

Na niektórych fragmentach lipowieckich naczyń widoczne są ślady kolejnych etapów ich formowania. W przypadku den są to zarówno znaki powstałe przy odcinaniu tychże od tarczy koła garncarskiego, jak i ślady podsypki z piasku czy popiołu, którą stosowano w celu łatwiejszego ściągnięcia z koła gotowego wyrobu³². Na zewnętrznych i wewnętrznych ściankach brzuśców naczyń odnotowano z kolei spiralne, biegnące równolegle od dna ku górze, drobne rysy będące najprawdopodobniej śladami toczenia³³. Przy czym pamiętać należy, iż w omawianym zespole ceramiki znajdują się również pojedyncze zabytki ręcznie lepione, nieobtażane i zapewne starsze od wyżej wspomnianych.

Specyficznymi natomiast „śladami”, jakie widnieją na kilku naczyniach z „Lipowca” i tylko częściowo wiążą się z procesem ich powstania, są tzw. znaki garncarskie. W sumie jest to siedem przypadków, z których czytelne są jedynie trzy. Abstrahując od znaczenia i funkcji rzeczonych znaków, można dokonać ich formalnej klasyfikacji w oparciu

³⁰ Dokładnie rzecz ujmując analizie poddano 5756 fragmentów ceramicznych. Przy czym z zespołu zabytków pozyskanych w wyniku prac wykopaliskowych z lat 1971-1974 wzięto pod uwagę – na zasadzie zbioru reprezentacyjnego – jedynie kilkaset wybranych ułamków, których miejsce znalezienia zdołano ustalić mimo braków w dokumentacji.

³¹ Pod pojęciem frakcji drobnej rozumiana jest na tym miejscu domieszka o średnicy ziaren $\leq 0,5$ mm; średniej – średnicy ziaren $>0,5$ i ≤ 1 mm; zaś grubej – średnicy ziaren > 1 mm.

³² Zob. A. W a ł o w y, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie w świetle źródeł archeologicznych*, „Materiały Archeologiczne” 19(1979), s. 42-45.

³³ Zob. tamże.

o systematykę, jaką opracowano dla materiału krakowskiego³⁴. Na dnach lipowieckich naczyń wyryto bowiem: krzyż grecki o pogrubionych końcach (tab. XII.1) – typ IA wg A. Wałowy; krzyż grecki wpisany w koło – typ IB wg A. Wałowy oraz koło pozbawione jakichkolwiek dodatków – typ V wg A. Wałowy. Pozostałe cztery przypadki, jak już wspomniano, uległy silnemu zatarciu i wymykają się klasyfikacji.

W analizowanym zbiorze znajdują się 1852 fragmenty szklwione. Przy czym największa ich część przypada na egzemplarze późniejsze, tj. XV-wieczne oraz z przełomu stuleci XV i XVI. Jeśli zaś chodzi o barwę glazury, to dominuje tu polewa zielona lub oliwkowa, rzadziej natomiast – i prawie wyłącznie w przypadku naczyń młodszych – pojawia się również szklwienie w kolorach czerwonym, brązowym i pomarańczowym oraz – całkowicie już incydentalnie – żółtym, granatowym i białym. Sądząc zaś po barwie powierzchni ułomków nieglazurowanych blisko 70% lipowieckich naczyń wypalana była w atmosferze utleniającej³⁵. Natomiast stosunkowo wyraźna dominacja przełomów wielobarwnych (około 65%) świadczy, iż często proces ten nie przebiegał poprawnie. Co z kolei tłumaczyć można bądź to niedostatecznymi umiejętnościami garncarza, bądź też celowym skróceniem czasu wypału, celem przyspieszenia produkcji³⁶. Na tym miejscu

³⁴ Tamże, s. 51-52. Wokół zagadnienia genezy i funkcji znaków garncarskich narosło sporo kontrowersji, a co za tym idzie – pokaźna liczba publikacji. Część specjalistów przypisuje im znaczenie symboliczno-wierzeniowe (np.: W. Hołubowicz, *Badania wykopaliskowe w Opolu w 1958 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne” 149(1962), s. 290; Z. Kołos-Szafrąńska, *W odpowiedzi na recenzję S. Suchodolskiego*, „Archeologia Polski” 11(1966), s. 442; B. Rybakow, *Remesło drewniej Rusi*, b.m. 1948, s. 175), inni zaś widzą w nich wyłącznie oznaczenia własnościowe (np.: L. Gabalówna, *Ceramika z XII i XIII w. z grodziska łączynskiego*, „Studia Wczesnośredniowieczne” 3(1955), s. 325-326; J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, Poznań 1949, s. 267-268; J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski, *Pradzieje Polski*, Wrocław 1965, s. 327), jeszcze inni wreszcie starają się pogodzić obydwie wyżej wspomniane koncepcje (np.: W. Hensel, *Początki państwa polskiego i jego kultury*, Wrocław 1971, s. 138-139; M. Komsza, *O znaczeniu gonzarnych klejw rannofeodalnej epoki*, „Dacia” 5(1961), s. 457-460).

³⁵ Ceramika wypalana w atmosferze utleniającej ma z reguły powierzchnię o barwie jasnobrunatnej lub ceglastej. Z kolei naczynia poddawane procesowi wypalania w środowisku redukcyjnym posiadają kolor szaro-czarny. Zob. A. Wałowy, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 64.

³⁶ Zob. J. Kruppé, *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV*, Wrocław 1967, s. 102-104.

wspomnieć także należy o obecności na kilkudziesięciu fragmentach ceramiki z „Lipowca” nieregularnych, ciemnobrunatnych lub czarnych plam. Są to zapewne ślady hartowania, jakiemu poddawano naczynia niepolewane w trakcie ich wypalania³⁷.

Z punktu widzenia formalnego podziału średniowiecznej ceramiki lipowieckiej na poszczególne rodzaje naczyń wydzielono tu: garnki, misy, dzbany, pucharki oraz pokrywki³⁸. Nieco ponad połowa zachowanych fragmentów, ze względu na stopień rozdrobnienia, nie daje się jednak bezsprzecznie przyporządkować do którejś z wymienionych grup. Wśród egzemplarzy sklasyfikowanych najliczniej reprezentowane są garnki (87%). Przy czym pod pojęciem tym rozumie się naczynia o lekko rozchylonym wylewie, baniastym lub jajowatym brzuscu i o wysokości większej od średnicy wylewu, którego promień z kolei przewyższa promień dna (tab. III-VIII). Wśród garnków z „Lipowca” wyróżnia się zaś niewielka ilość tzw. siwaków.

Drugie miejsce pod względem częstości występowania w omawianym zespole zajmują misy (6%); czyli egzemplarze o ściankach lekko rozchylających się ku górze, średnicy wylewu większej od średnicy dna i wysokości nie przekraczającej tejże średnicy. Duże zróżnicowanie kształtów oraz proporcji lipowieckich mis sprawia natomiast, iż zabytki te reprezentują wszystkie pięć typów klasyfikacji autorstwa A. Wałowy³⁹. I tak do grupy I – zawierającej naczynia o ściankach lekko wybruszonych, z wygiętą szyjką, zakończoną wylewem – należą między innymi obiekty przedstawione na tab. IX (nr 1 i 2). Do typu II – o masywnych wałeczkowatych krawędziach i nieznacznie wybruszonych ściankach – naczynia z tab. IX (nr 5) i X (nr 4 i 5). Płytkie misy z prostymi, rozchylonymi brzegami (typ III) reprezentuje przykład ukazany na tab. IX (nr 7). Zaś do grupy IV – płytkich szerokootworowych naczyń o znacznie rozchylonych ściankach i poziomo ściętych krawędziach – zaliczyć można między innymi obiekt z tab. IX (nr 3). Wreszcie płytkie miski z półkolistymi ściankami (typ V) to na przykład naczynia z tab. X (nr 1 i 2).

³⁷ Zob. A. Wałowy, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 65.

³⁸ Posiłkowano się przy tym systematyką stworzoną dla średniowiecznych naczyń z Krakowa. Zob. tamże, s. 66-95.

³⁹ Zob. tamże, s. 82-86.

W obrębie średniowiecznej ceramiki z „Lipowca” na trzeciej pozycji z punktu widzenia liczebności plasują się dzbanki (4,7%). Przy czym mianem tym określono naczynia o baniastym brzuścu, mniej lub bardziej przewężonej szyjce, zaopatrzone z jednej strony w dziubek, a z drugiej w ucho (tab. I oraz tab. II, nr 1-7). Niestety brak tu egzemplarzy zachowanych w całości, które umożliwiłyby skorelowanie rzeczonożego materiału z istniejącymi klasyfikacjami tego typu znalezisk.

Około 1% omawianej grupy zabytków ceramicznych stanowią pokrywki. Przy czym wszystkie zidentyfikowane przykłady przetrwały jedynie we fragmentach, co w znacznym stopniu utrudni analizę ich kształtu. Wydaje się jednak, iż są to zabytki przynależące do obydwu typów, wyróżnionych przez A. Wałowy na podstawie późnośredniowiecznego materiału z Krakowa⁴⁰. Są to bowiem zarówno pokrywki stożkowe (np. tab. X nr 9), jak i ukształtowane dzwonowato (np. tab. X nr 6). Odnaleziono także kilka egzemplarzy guzikowatych uchwytów pokrywek (np. tab. X nr 7 i 8).

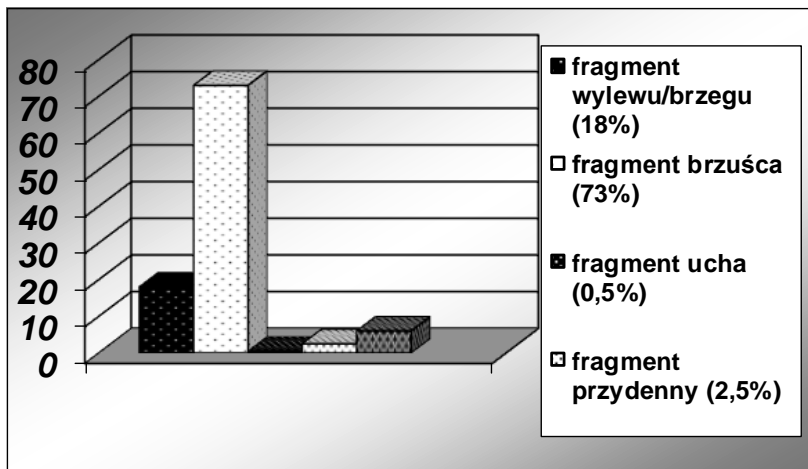
Wreszcie najmniej licznie w lipowieckim zespole naczyń wydатовanych na wieki średnie reprezentowane są puchary (0,3%)⁴¹. Dodatkowo zaś zachowały się jedynie ich partie przydenne lub brzegowe. Fragmenty te pokryte są z reguły polewą barwy zielonkawej (np. tab. II nr 9 i 10). Na szczególną uwagę zasługuje tu egzemplarz zbliżony do typu IV według klasyfikacji A. Wałowy⁴² (tab. II nr 8), który swym kształtem przypomina część przydenną walcowatej i rozszerzającej się ku górze szklanicy.

Jak wspomniano średniowieczny materiał ceramiczny z „Lipowca” cechuje wysoki stopień rozdrobnienia, a wśród analizowanych ułomków znajdują się fragmenty wylewów, brzuśców, uch, den oraz partii przydennych. Przy czym najczęściej spotykane są przykłady dwóch pierwszych grup. Zaś dokładną częstotliwość występowania w omawianym zespole poszczególnych części naczyń obrazuje poniższy diagram (wykres 1).

⁴⁰ Zob. tamże, s. 80-81.

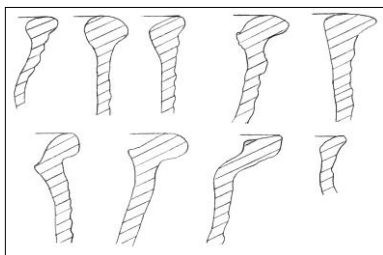
⁴¹ Rozumiane jako smukłe naczynia przystosowane do picia, zaliczane do zastawy stołowej i określane w źródłach jako *amphorulle* lub *scutelle*, bądź też *succidulusbechir*. Zob. tamże, s. 91.

⁴² Zob. tamże, s. 93.

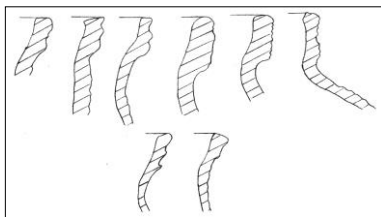

Wykres 1. Częstotliwość występowania poszczególnych części naczyń w zespole średniowiecznej ceramiki z „Lipowca”

Spośród wymienionych fragmentów ceramicznych największą zmienność wykazują wylewy, a także – choć już w mniejszym zakresie – dna oraz ucha. Te trzy rodzaje części naczyń wymagają więc nieco bliższego omówienia. I tak z uwagi na istniejące różnice morfologiczne wydzielono łącznie osiem typów lipowieckich wylewów, z czego ostatni zarezerwowany został dla pokrywek.

Ryc. 1. Wylewy średniowiecznych naczyń z „Lipowca” – Typ I

Ryc. 2. Wylewy średniowiecznych naczyń z „Lipowca” – Typ II

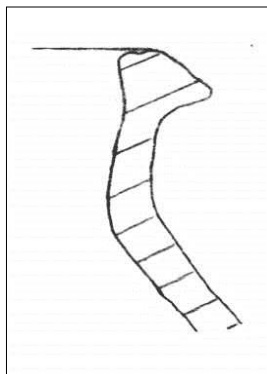
Typ I objął wylewy zaliczane do grupy 2 według klasyfikacji A. Wałowy⁴³; tj. posiadające formę wysokiego kołnierza pionowego, podkreślonego z reguły przez wygięcie szyjki. W tym wypadku krawędzie są zaokrąglone, ścięte poziomo lub też ukośnie do wewnątrz; zaś na powierzchni zewnętrznej kołnierza widnieją – mniej lub bardziej wyraźnie zaznaczone – poziome żłobki (ryc. 1).

Typ II – tożsamy poniekąd z grupą 3 według klasyfikacji A. Wałowy⁴⁴ – to wylewy dość wysokie, cylindrycznie uformowane i z reguły zdobione poziomym żłobkowaniem. Ich krawędzie są zaokrąglone, zgrubione i wywinięte na zewnątrz. Czasami występują tu także wymodelowane zagłębienia na pokrywkę (ryc. 2).

Z kolei do typu III – nie posiadającego swego odpowiednika w typologii A. Wałowy – zaliczone zostały wylewy cylindryczne, z krawędziami ściętymi poziomo i otoczonymi od zewnątrz mocno profilowanym żeberkiem o trójkątnym przekroju (ryc. 3).

Typ IV – obejmujący szeroką grupę zabytków, klasyfikowanych przez A. Wałowy jako typy 4, 5 i 6⁴⁵ – to wylewy zakończone mocno profilowanym żeberkiem, o krawędziach zaokrąglonych, zgrubiałych i podniesionych do góry, ściętych ukośnie do wewnątrz lub na zewnątrz. Często również są one zaopatrzone we wgłębienie na pokrywkę (ryc. 4).

Typ V – równorzędny z typem 7 w klasyfikacji średniowiecznych naczyń krakowskich⁴⁶ – stanowią tu wylewy z wygiętą szyjką oraz krawędzią wywiniętą na zewnątrz i rozmaicie wymodelowaną. Wyróżnić tu można: krawędzie lekko zaokrąglone i poziomo ścięte; zaokrąglone i zgrubiałe; zaokrąglone, rozszerzone i poziomo ścięte; zgrubiałe oraz profilowane z lekko zaznaczającym się od wewnątrz wrębem na pokrywkę (ryc. 5).

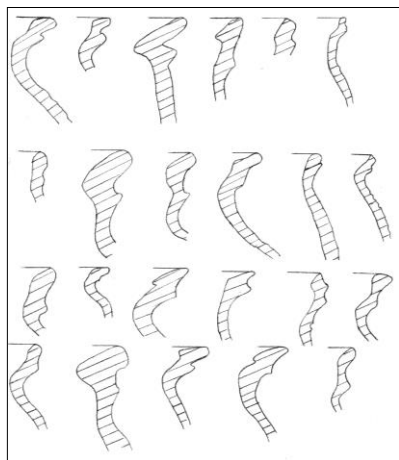
Ryc. 3. Wylewy
średniowiecznych
naczyni z „Lipowca”
– Typ III

⁴³ Zob. tamże, s. 71.

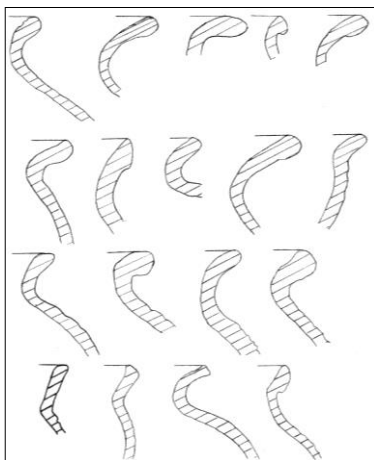
⁴⁴ Zob. tamże.

⁴⁵ Zob. tamże, s. 74-75.

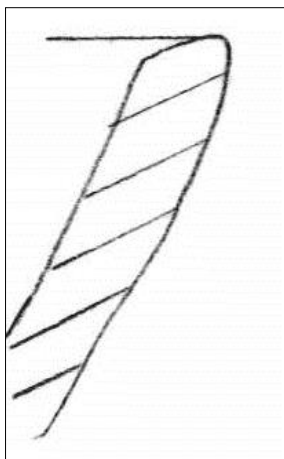
⁴⁶ Zob. tamże, s. 75.

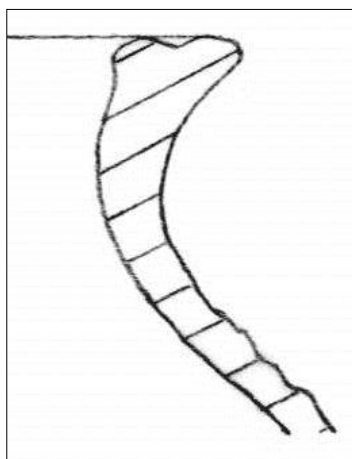
Ryc. 4. Wylewy średniowiecznych naczyń z „Lipowca” – Typ IV

Ryc. 5. Wylewy średniowiecznych naczyń z „Lipowca” – Typ V

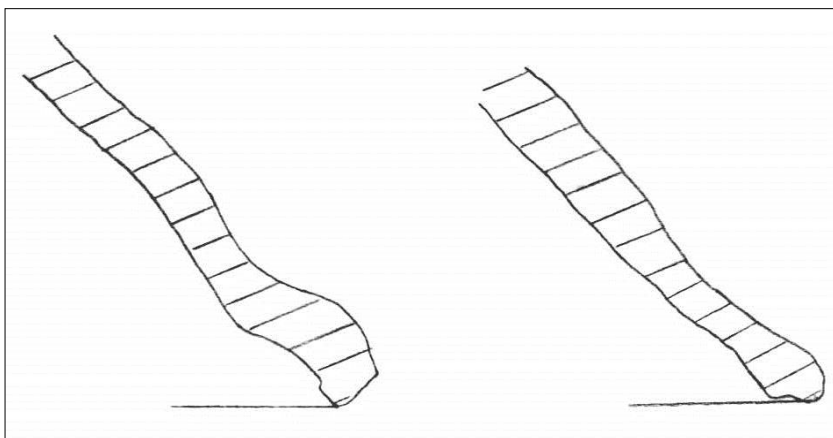

Ryc. 6. Wylewy średniowiecznych naczyń z „Lipowca” – Typ VI

Ryc. 7. Wylewy średniowiecznych naczyń z „Lipowca” – Typ VII

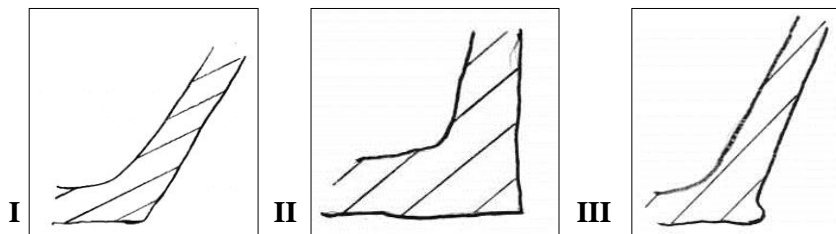
Typ VI grupuje wylewy z wygiętą szyjką oraz krawędzią zaokrągloną, rozszerzoną i profilowaną w płaszczyźnie poziomej (ryc. 6). Typ VII – wylewy lekko wychylone na zewnątrz, niemalże cylindryczne i pozbawione zdobienia, o krawędziach skośnie ściętych do wewnątrz (ryc. 7). Wreszcie typ VIII obejmuje krawędzie pokrywek. Brzegi ich są zaokrąglone z zewnątrz i podwinięte do środka, z mniej lub bardziej wyraźnie zaznaczającym się wgłębieniem od wewnątrz; sama zaś krawędź jest zaokrąglona lub skośnie ścięta (ryc. 8). Przy czym trzy ostatnie typy nie dają się już powiązać bezpośrednio z żadną konkretną grupą z typologii autorstwa A. Wałowy.

Ryc. 8. Wylewy średniowiecznych naczyń z „Lipowca” – Typ VIII

W analizowanym materiale przeważały wylewy typu V (53%) oraz IV (30%). Znacznie rzadziej spotykane były przykłady typu I (6%) i II (5%). Zaś już zupełnie incydentalnie trafiały się wylewy z grup VII (1,5%), III (1,3%) oraz VI (0,2%). Wreszcie około 3% omawianego zespołu średniowiecznych brzegów naczyń stanowiły fragmenty pokrywek.

Z kolei odkryte na „Lipowcu” dna naczyń, które wydatowane zostały na wieki średnie i nadają się do identyfikacji typologicznej tworzą trzy zasadnicze typy (ryc. 9).

Ryc. 9. Dna średniowiecznych naczyń z „Lipowca” – Typy I-III

Pierwszy z nich stanowią dna nie posiadające specjalnie wyodrębnionej stopki i łagodnie przechodzące w lekko rozchyloną ściankę przydennej części brzuśca. Typ II to również dna, które pozbawione są wyraźnie zaznaczonej stopki, ale łączą się one z częścią przydenną o kształcie walcowatym. Natomiast typ ostatni (III) grupuje dna płaskie o krawędziach wysuniętych nieco na zewnątrz i tworzących lekko zaznaczającą się stopkę. Przy czym w zespole lipowieckich zabytków dominują dna typu I (59%), dalej zaś typu III (8%) i II (4%). Jednak znaczna część egzemplarzy (28%), ze względu na ich stan zachowania, wymyka się klasyfikacji.

W analizowanym zbiorze znalezisk ceramicznych obecne są także ucha, stanowiące najczęściej fragmenty dzbanów, a rzadziej – jak się wydaje – pucharów czy też garnków. Ich szerokość waha się – w zależności od wielkości naczynia – od 15 do 70 mm. Są to zarówno szerokie ucha taśmowate płaskie (np. tab. I nr 2), jak również dwuczłonowe (np. tab. II nr 4 i 5) i trójczłonowe (np. tab. II nr 1).

1526 fragmentów średniowiecznych naczyń z „Lipowca” to egzemplarze zdobione, na których odnotowano występowanie dekoracji rytej, kłutej, wyciskanej oraz plastycznej. Przy czym każdy z tych rodzajów ornamentu wykazuje różnicowanie wewnętrzne, pozwalające na wydzielenie szczegółowych wariantów (tabela 1). Najbardziej rozpowszechnionym wątkiem zdobniczym są płytkie żłobki oraz wypukłe karby i listwy. Względnie często stosowano również motyw rytej linii falistej, pojedynczej bądź też zwielokrotnionej. Rzadziej natomiast występuje ornament kłuty czy wyciskany, a jeśli już to z reguły w formie pasma zagłębień ukośnych o jednym kierunku nachylenia lub szeregu czworobocznych dołków, wykonanych radeł-

kiem. Niejednokrotnie także do ozdobienia jednego naczynia wykorzystywano kilka rodzajów czy wątków ornamentacyjnych.

Tabela 1. Częstotliwość występowania poszczególnych rodzajów i wątków ornamentacyjnych na fragmentach średniowiecznych naczyń z „Lipowca”

Rodzaj ornamentu	Wariant ornamentu	Liczba fragmentów naczyń zdobionych danym wariantem ornamentu	Ogólna liczba fragmentów naczyń zdobionych danym rodzajem ornamentu
1 – ornament ryty	1a – pojedynczy poziomy żłobek	27	462
	1b – zwielokrotnione poziome żłobki	187	
	1c – pojedynczy pionowy żłobek	1	
	1d – pojedyncze pasmo pionowych żłobków	116	
	1e – zwielokrotnione pasma pionowych żłobków	54	
	1f – pojedyncza pozioma linia falista	19	
	1g – zwielokrotnione poziome linie faliste	58	
2 – ornament kluty	2a – pojedyncze poziome pasmo zagłębień ukośnych o jednym kierunku nachylenia	39	86
	2b – zwielokrotnione poziome pasma zagłębień ukośnych o jednym kierunku nachylenia	15	
	2c – pojedyncze poziome pasmo zagłębień ukośnych o zmiennym kierunku nachylenia	2	
	2d – zwielokrotnione poziome pasma zagłębień ukośnych o zmiennym kierunku nachylenia	7	

	2e – pojedynczy znak „X”	5	
	2f – zwielokrotniony znak „X”	16	
	2g – pojedyncza grupa zagłębień w układzie promienistym	2	
3 – ornament wyciskany	3a – pojedyncze poziome pasmo motywów prostokątnych wyciskanych radełkiem	12	65
	3b – zwielokrotnione poziome pasma motywów prostokątnych wyciskanych radełkiem	12	
	3c – pojedyncze pionowe pasmo motywów kwadratowych wyciskanych radełkiem	10	
	3d – zwielokrotnione pionowe pasma motywów kwadratowych wyciskanych radełkiem	5	
	3e – pojedyncze poziome pasmo motywów kolistych wyciskanych radełkiem	3	
	3f – zwielokrotnione poziome pasma motywów kolistych wyciskanych radełkiem	2	
	3g – pojedynczy dołek palcowy wykonany na wylewie naczynia	5	
	3h – zwielokrotnione dołki palcowe wykonane na wylewie naczynia	9	
	3i – pojedynczy dołek palcowy wykonany na powierzchni brzuśca	2	
	3j – zwielokrotnione dołki palcowe wykonane na powierzchni naczynia	5	

4 – ornament plastyczny	4a – pojedyncza pozioma profilowana listwa plastyczna	68	194
	4b – zwielokrotnione poziome profilowane listwy plastyczne	124	
	4c – zwielokrotnione dolepione guzki	2	

Fragmenty ornamentowane pochodzą najczęściej z garnków lub dzbanków, rzadziej natomiast z mis. Zdobienie z reguły obejmuje brzusiec naczynia, zwłaszcza w jego maksymalnej wyđętości oraz partii górnej, przechodząc na szyjkę. Elementy dekoracyjne pojawiają się jednak także na wylewach, na przykład w postaci dołków palcowych czy odcisków radełka. Pamiętać wreszcie należy, iż walory estetyczne – oprócz znaczenia czysto praktycznego – posiada także barwna polewa, której obecność na lipowieckiej ceramice omówiono już powyżej.

Na zakończenie warto jeszcze zaznaczyć, iż na części analizowanych fragmentów naczyń widnieją ślady użytkowania w postaci okopcenia zewnętrznej powierzchni dna lub przydennej partii brzuśca. W omawianym zespole zabytków występują także ułamki ceramiczne, które uległy wtórnemu przepaleniu.

Datowanie średniowiecznej ceramiki z „Lipowca”

Z punktu widzenia sposobu określania chronologii zabytków ruchomych omówiony powyżej materiał archeologiczny z „Lipowca” da się podzielić na dwie zasadnicze grupy. Pierwszą z nich stanowią znaleziska, których datowanie przeprowadzono w oparciu o ich cechy typologiczne oraz znane analogie⁴⁷. Natomiast drugi zespół tworzą te zabytki, których datacja – z mniejszym czy większym prawdopodobieństwem – zaproponowana została na podstawie warstwy, w jakiej zalegały oraz ich współwystępowania z innymi, pewniejszymi datow-

⁴⁷ Niejednokrotnie również uzyskane tą drogą wnioski znajdują potwierdzenie w źródłach historycznych i ikonograficznych. Do rzeczonyj grupy zaliczać też należy część lipowieckich kafli (zwł. płytowych) oraz militariów i elementów oporządzenia jeździeckiego.

nikami. Nierzadko jednak – w celu uzyskania jak najdokładniejszego oraz możliwie najbardziej wiarygodnego wyniku – sięgano równocześnie po analogie (technologiczne oraz stylistyczne) i informacje, wynikające z pozycji stratygraficznej danego znaleziska. Pamiętać wreszcie trzeba, iż istotny wpływ na możliwości określenia wieku lipowieckiego materiału archeologicznego ma stan dostępnej współcześnie dokumentacji badawczej zamku⁴⁸.

Fragmenty naczyń stanowią najliczniejszą grupą średniowiecznych zabytków z „Lipowca”, których wiek określony został metodą analizy porównawczej. Przy czym posłużono się tu nie tylko dobrze datowanymi analogiami z Polski i państw ościennych, ale wzięto pod uwagę także pewne ogólne tendencje rozwojowe garncarstwa krajowego i zagranicznego, co pozwala dodatkowo ukazać analizowaną ceramikę na szerszym tle.

W zakresie surowca, wykorzystanego do wyrobu średniowiecznych naczyń z „Lipowca” czytelne jest podobieństwo do zjawisk obecnych w krakowskim i warszawskim garncarstwie stuleci XIV i XV. Chodzi tu szczególnie o postępującą tendencję do zmniejszania ilości domieszki oraz stosowania elementu schudzającego o frakcjach najdrobniejszych⁴⁹. Również wspomiane już ślady widoczne na części den i brzuśców lipowieckich naczyń wskazują, iż wyroby te wpasowują się w ogólny nurt, jaki dominował w polskim późnośredniowiecznym rzemiośle garncarskim w zakresie technik produkcyjnych⁵⁰. Bowiern

⁴⁸ Uwaga ta w szczególności dotyczy metody datowania w oparciu o pozycję stratygraficzną znalezisk, ze względu na poważne braki w dokumentacji, która pozwoliłaby na dokładne odtworzenie przebiegu poszczególnych poziomów kulturowych.

⁴⁹ Zob. L. K o c i s z e w s k i, J. K r u p p é, *Badania fizykochemiczne ceramiki warszawskiej XIV-XVII wieku*, Wrocław 1973, s. 111, 163; A. W a ł o w y, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 37-40.

⁵⁰ Chodzi tu o przejście od techniki ślizgowo-taśmowej do toczenia, czytelne na przestrzeni XIV i XV w. między innymi w materiałach z Fromborka, Kielc, Krakowa, Nowego Korczyna, Warszawy. Zob. M. G a j e w s k a, *Materiały archeologiczne do dziejów późnośredniowiecznego garncarstwa Kielecczyny*, „Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu” 1(1961), s. 251; I. G ó r s k a, *Archeologiczne badania na terenie średniowiecznego zamku w Nowym Korczynie, pow. Busko*, [w:] *Badania archeologiczne w okolicy Wiślicy*, Warszawa 1963, s. 228-234; L. K o c i s z e w s k i, J. K r u p p é, *Badania fizykochemiczne ceramiki...*, s. 124-130; J. K r u p p é, *Studia nad ceramiką XIV wieku ze Starego Miasta w Warszawie*, Wrocław 1961, s. 119-146; T e n ż e, *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV*, Wrocław 1967, s. 96; A. W a ł o w y, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 47.

starsze przykłady rzeczonyj ceramiki (tj. głównie XIV-wieczne i pochodzące z początku stulecia następnego) wykonywane były techniką ślizgowo-taśmową, połączoną z silnie formującym obtaczaniem powierzchni. Zaś zabytki datowane na XV w. i przełom XV/XVI zdają się już pochodzić z warsztatów stosujących technikę toczenia bądź to wyłącznego, bądź też – i to chyba częściej – połączonego z wygniataaniem z jednego kawałka gliny.

Posiłkując się analogiami ze znalezisk krakowskich można także określić na schyłek XIV stulecia górną granicę chronologiczną lipowieckich den ze znakami garncarskimi⁵¹. Materiał zabytkowy z Krakowa stanowi również podstawę do wskazania dolnego progu czasowego powstania grupy szklwionych naczyń z „Lipowca”. A ściślej – analiza porównawcza pozwala datować te egzemplarze na przełom XIII i XIV w. lub później. Bowiem w zbiorze ceramiki krakowskiej odsepek wyrobów glazurowanych od drugiej połowy XIII stulecia wyraźnie wzrasta, osiągając u schyłku średniowiecza wysokość 37%⁵². Przy czym jako element datujący *per analogiam* posłużyła tu nie tylko

⁵¹ Zob. A. Wałowcy, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 54, ryc. VII.3, VII.5.

⁵² Zob. tamże, s. 61. Pamiętać jednak należy, iż owe wartości procentowe nieco odmiennie kształtują się w przypadku innych ośrodków, bardziej już odległych geograficznie od „Lipowca”. Na przykład upowszechnienie ceramiki szklwionej w Warszawie najprawdopodobniej nastąpiło dopiero w końcu XV w., w Poznaniu na przestrzeni tegoż stulecia, a na Śląsku u schyłku XIV w. Zob. K. Dębska-Luty, *Badania wykopaliskowe w Poznaniu na posesji przy ul. Szewskiej 6 w roku 1960*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 22(1972), s. 152, 154, 156; R. Jamka, *Szczegółowe sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Opolu za okres 1948-1949*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” 1(1949), s. 31-41; J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, t. 1, Wrocław 1966, s. 329; Tenże, *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, t. 2, Wrocław 1970, s. 305; J. Kruppé, *Studia nad ceramiką XIV wieku...*, s. 101; J. Żak, *Badania w ogrodzie przy ul. Ostrów Tumski 10 w roku 1946*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 1, Wrocław 1959, s. 99, 103.

Z kolei tak wczesne pojawienie się w Krakowie umiejętności polewania ceramiki tłumaczone jest wpływem na tamtejszą wytwórczość garncarską wyspecjalizowanych dominikańskich warsztatów, produkujących glazurowane płytki posadzkowe. Zob. M. Piątkiewicz-Dereniowa, *Płytki posadzkowe z opactwa benedyktynów w Tyńcu*, „Folia Historiae Artium” 6-7(1971), s. 262; K. Radwański, *Wczesnośredniowieczna ceramika krakowska i zagadnienie jej chronologii*, „Materiały Archeologiczne” 9(1968), s. 68; A. Żaki, *Badania nad przedlokacyjnym Krakowem w latach 1958-1961*, „Sprawozdania Archeologiczne” 15(1963), s. 340.

sama obecność polewy na lipowieckich naczyniach, ale także jej kolor. Albowiem glazura brązowa, żółta, pomarańczowa czy granatowa znana jest z ceramiki krakowskiej łączonej dopiero z końcem XV w., zaś szklwienie o barwie białej zaobserwowano incydentalnie w materiale poznańskim datowanym na przełom stuleci XV i XVI⁵³.

Podobnie obecność w omawianym zespole dużej liczby naczyń niedostatecznie wypalonych pozwala uznać go za paralelny czasowo z późnośredniowiecznymi zabytkami z Krakowa, wśród których odsetek wyrobów o przełomie jednobarwnym wyraźnie wzrasta dopiero w XVI w. Zbieżność między rzeczonymi zbiorami znalezisk dotyczy także rodzaju wypału, w obydwu przypadkach dominuje bowiem wypał utleniający, a przewaga ta kształtuje się w granicach 70-80%⁵⁴.

Część analizowanych tu zabytków ceramicznych posiada swe – zarówno polskie, jak i zagraniczne – analogie również z punktu widzenia podziału na poszczególne rodzaje naczyń. I tak garnki z „Lipowca” znajdują swe odpowiedniki między innymi w materiałach z Czchowa, Dobczyc, Igołomi, Krakowa-Nowej Huty, Legnicy, Nowego Korczyna, Piekar, Wrocławia, Warszawy, a także z terenu Czech, Moraw i Słowacji⁵⁵.

⁵³ Zob. A. Niesiołowska, M. Perzyńska, J. Żak, *Badania na posesji Ostrów Tumski 13 w latach 1950-1953*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 2, Wrocław 1960, s. 164; A. Wałowcy, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 57.

⁵⁴ Zob. A. Wałowcy, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 64.

⁵⁵ Zob. L. Gajewski, *Materiały do średniowiecznego garncarstwa wiejskiego w Małopolsce*, „Materiały Archeologiczne” 1(1959), s. 347-348; I. Górską, *Archeologiczne badania na terenie średniowiecznego zamku w Nowym Korczynie...*, s. 227-230; R. Hachulska-Lewos, *Materiały średniowieczne z Krakowa-Nowej Huty, stan. I (Mogila, rejon szpitala-centrum)*, „Materiały Archeologiczne” 13(1972), s. 171-173; J. Kruppé, *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV*, Wrocław 1967, s. 109-111; M. Kwapieniowa, A. Wałowcy, *Średniowieczny piec garncarski odkryty w Dobczycach, pow. Myślenice*, „Materiały Archeologiczne” 7(1966), s. 248-249; G. Leńczyk, *Grodzisko w Piekarach*, [w:] *Badania wykopaliskowe w Piekarach w powiecie krakowskim*, Kraków 1939, s. 49-53; B. Polla, *Středověká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany)*, Bratislava 1962, s. 111-112; P. Radoměrký, M. Richter, *Korpus české středověké keramiky datované mincemi*, „Sborník Národního Muzea v Praze” 26(1974), s. 83-84, 86, 88-89; K. Reichertová, *Středověká keramika ze Sezimova Ústí, Tábora, a Koziho Hrádku. Příspěvek ku chronologii a tvaroslovi středověké keramiky*, Praha 1965, s. 19; K. Strauss, *Studien zur mittelalterlichen Keramik*, Leipzig 1923, s. 17; Tenze, *Beiträge zur Geschichte der mittelalterlichen Keramik*, „Mannus” 18(1926), s. 303-304, 306-310; A. Żaki, *Archeologia Czchowa nad Dunajcem*, cz. 1, *Zamczysko-basza w świetle badań*, „Acta Archaeologica Carpathica” 9(1967), s. 56-57.

Zaś lipowieckie siwaki wykazują podobieństwo do zabytków z Piekar i Tyńca oraz morawskich znalezisk z Opawy czy Ołomuńca⁵⁶.

Także i datacja mis z „Lipowca” przeprowadzona została przy użyciu metody porównawczej. Przy czym w pierwszej kolejności, jako najbardziej zbliżone, posłużyły tu znaleziska z Krakowa⁵⁷. Oprócz tego niemal wszystkie typy naczyń misowatych posiadają także swe inne analogie. Dla lipowieckich mis reprezentujących typ I wg klasyfikacji A. Wałowy są to zabytki między innymi z Kalisza, Legnicy, Poznania, Siedlątkowa, Warszawy oraz z Czech i Moraw⁵⁸. W wypadku naczyń typu II funkcje analogii pełnią natomiast znaleziska z Bodzentyna, Nowego Korczyna, Poznania, Warszawy oraz terenów czesko-morawskich⁵⁹. Z kolei pewnego podobieństwa do mis typu III dopatrywać się można w naczyniach z grodziska Smilovo na Morawach oraz węgierskiego zamku w Budzie⁶⁰. Analogie do dwóch ostatnich grup nie są już takie oczywiste, choć i tu wskazuje się na paralelizm z ceramiką poznańską⁶¹.

⁵⁶ Zob. J. Bláha, *Středověké nálezy z Olomouce – Malého Náměstí*, Přehled Výzkumů 1975, ryc. 48.1; J. Král, *Nález středověké keramiky v Opavě*, „Časopis Slezského Musea” 5(1956), z. 2, s. 11-25; A. Wałowy, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 71.

⁵⁷ Zob. A. Wałowy, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 82-86.

⁵⁸ Zob. J. Kamińska, *Siedlątków, obronna siedziba rycerska z XIV w.*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 15(1968, tab. V, VI; J. Kruppé, *Studia nad ceramiką XIV wieku...*, s. 54; Tenże, *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV...*, s. 160-162, ryc. 87.3, 5-8, 88.3-6, 11; V. Nekuda, *Pfaffenschlag – zanikla středověká ves u Slavonic*, Brno 1975, s. 111; V. Nekuda, K. Reichertová, *Středověká keramika v Čechách a na Moravě*, Brno 1968, s. 128-129, 204, 207; A. Niesiołowska, M. Perzyńska, J. Żak, *Badania na posesji Ostrów Tumski 13...*, s. 124-133; K. Strauss, *Beiträge zur Geschichte...*, ryc. XXIII.5.

⁵⁹ Zob. B. Gierlach, O. Gierlach, *Ceramika wieku XVI w Warszawie*, „Warszawskie Materiały Archeologiczne” 3(1968), s. 31; I. Górska, *Archeologiczne badania na terenie średniowiecznego zamku w Nowym Korczynie...*, s. 234; J. Kuczyński, *Bodzentyn – zamek. Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w 1963 r.*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” 3(1966), s. 173, ryc. 5; A. Niesiołowska, M. Perzyńska, J. Żak, *Badania na posesji Ostrów Tumski 13...*, s. 146-147, 213; V. Nekuda, K. Reichertová, *Středověká keramika v Čechách...*, s. 215.

⁶⁰ Zob. A. Wałowy, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 85.

⁶¹ Zob. W. Błaszczyk, *Wyniki badań archeologicznych w strefie osady św. Gotarda na Starym Mieście w Poznaniu*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 23(1972), s. 175.

Nieco inaczej natomiast ma się sprawa z materiałem porównawczym dla średniowiecznych lipowieckich dzbanów. Ponownie bowiem dostrzec tu można podobieństwo z zabytkami krakowskimi, a pośrednio także z ceramiką z Biecza i Brna⁶². Generalnie jednak liczba możliwych do uchwycenia analogii jest niewielka.

Z kolei do określenia wieku średniowiecznych pokrywek stożkowatych odnalezionych na terenie „Lipowca” posłużyły materiały archeologiczne z Kalisza, Krakowa, Poznania, Torunia i Warszawy oraz stanowisk niemieckich (Drezna, Lipska i Magdeburga)⁶³. Natomiast lipowieckie pokrywki dzwonowate wykazują podobieństwo do zabytków z Biecza, Dobczyc, Igołomi, Krakowa, Poznania, Warszawy, Wrocławia a także Czech i Moraw oraz Węgier⁶⁴.

Wreszcie pucharki z „Lipowca” posiadają swe najbliższe analogie w materiale krakowskim, o ramach chronologicznych obejmujących okres od schyłku XIV po początek XVI w. Pojedyncze przykłady

⁶² Zob. R. Hachulska-Ledwoś, *Materiały średniowieczne z Krakowa-Nowej Huty...*, s. 174; A. Wałowcy, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 87-90.

⁶³ Zob. W. Błaszczyk, *Wyniki badań archeologicznych w strefie osady św. Gotarda...*, s. 173; J. Kruppé, *Studia nad ceramiką XIV wieku...*, s. 48-50, 85; Tenże, *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV...*, s. 136-142; H. Küas, *Mittelalterliche Keramik und andere Funde von Randstädter Steinweg und Pleissenmühlgraben zu Leipzig*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege” 14-15(1966), ryc. 74; H. W. Mechelk, *Stadtkernforschung in Dresden*, „Forschungen zur Ältesten Entwicklung Dresdens” 4(1970), ryc. 36.1-3; E. Nickel, *Eine mittelalterliche Fäkaliengrube in Magdeburg*, „Praehistorische Zeitschrift” 37(1959), ryc. 10b; A. Wałowcy, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 80-81.

⁶⁴ Zob. E. Dzieciółowski, *Badania ratunkowe na starym Rynku w Poznaniu w roku 1960*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 23(1972), ryc. 8.7; L. Gajewski, *Materiały do średniowiecznego garncarstwa wiejskiego...*, s. 349; J. Kaźmierczak, *Wyniki badań wykopaliskowych na dziedzińcu uniwersyteckim we Wrocławiu*, „Archeologia Śląska” 2(1959), ryc. 4,15; J. Kruppé, *Studia nad ceramiką XIV wieku...*, s. 48-50; Tenże, *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV...*, s. 136-142; M. Kwapieniowa, A. Wałowcy, *Średniowieczny piec garncarski...*, s. 250; V. Nekuda, *Pfaffenschlag-zanikla středověká ves...*, s. 102, ryc. 87, 88.6; V. Nekuda, K. Reichertová, *Středověká keramika v Čechách...*, s. 57-58, ryc. 117.3; B. Polla, *Středověká zaniknutá osada na Spiši...*, ryc. 97.5, 10; I. Sikorska-Uflik, *Materiały z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na Starym Rynku w Poznaniu w roku 1964*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 21(1970), ryc. 22.7; T. Ślawnicki, *Z przeszłości garncarstwa w Bieczu*, „Polska Sztuka Ludowa” 15(1961), ryc.1; A. Wałowcy, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 81.

nawiązują również do znalezisk z Czech i Węgier⁶⁵. *Nota bene* dodatkowym zjawiskiem wspólnym dla omawianego stanowiska oraz wielu innych późnośredniowiecznych ośrodków jest już sama niewielka częstotliwość występowania pucharków⁶⁶.

Wylewy i dna, jako fragmenty naczyń najbardziej charakterystyczne oraz podlegające znacznym zmianom morfologicznym, z reguły pozwalają na zastosowanie metody analizy porównawczej przy ustalaniu wieku zabytków. W przypadku zbioru ułamków średniowiecznej ceramiki z „Lipowca” możliwe jest wskazanie analogii dla wylewów, zaliczonych do typu I, II, IV i V. Natomiast datacja fragmentów brzegów, które reprezentują grupy III, VI i VII – jako nie posiadających pewnych odpowiedników – ustalona została w oparciu o ich pozycję stratygraficzną⁶⁷.

I tak, dla lipowieckich wylewów typu II i III najbliższych analogii dostarcza ceramika z Krakowa, grodziska w Piekarach, osady w Igołomi oraz z obszarów Dolnego Śląska⁶⁸. Szczególnie obfity materiał porównawczy posiadają wylewy z grupy IV, zaś w jego skład wchodzi między innymi zabytki z Biecza, Dobczyc, Krakowa, Legnicy, Nowego Korczyna, Piekar, Toszka, Trzebnicy, Tyńca, Starego Bielska, Szaflar, Wrocławia oraz z kilku stanowisk mazowieckich, pomorskich, wielkopolskich, a także czeskich i słowackich⁶⁹. Natomiast wylewy typu V

⁶⁵ Zob. I. Holl, *Középkori cserépedények a Budai várpalotából (XIII-XV sz.)*, „Budapest Régiségei” 20(1963), ryc. 46; V. Nekuda K. Reichertová, *Středověká keramika v Čechách...*, s. 125, 168, 337, ryc. XXXIII.3; A. Wałow y, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 91-93.

⁶⁶ Zob. A. Wałow y, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 91.

⁶⁷ Analogie do fragmentów wylewów typu VIII są zaś w większości tożsame z opisanymi powyżej przykładami materiału porównawczego dla lipowieckich pokrywek.

⁶⁸ Zob. L. Gajewski, *Materiały do średniowiecznego garncarstwa wiejskiego...*, s. 348; G. Leńczyk, *Grodzisko w Piekarach...*, s. 52-53, 67-68; K. Strauss, *Beiträge zur Geschichte...*, ryc. XXIII.2; A. Wałow y, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 75-76.

⁶⁹ Zob. J. Bartys, *Sprawozdanie z badań na grodzisku w Starym Bielsku w pow. bielskim przeprowadzonych w 1938 r.*, „Śląskie Prace Prehistoryczne” 5(1939), s. 74-75; E. Dzieciołowski, *Badania ratunkowe na Starym Rynku w Poznaniu...*, ryc. 8.5, 6, 8, 12; M. Gajewska, J. Kruppé, *Badania archeologiczne w 1958 r. na Wzgórzu Katedralnym we Fromborku*, „Rocznik Olsztyński” 3(1960), tab. VII-VIII; Ciż, *Badania archeologiczne na terenie kościoła NMP w Elblągu w roku 1959*, „Rocznik Elbląski” 1(1961), ryc. 17, 18; O. Gierlach, *Góra Trębacz w Trzebnicy w świetle badań archeologicznych w 1964 r.*, „Wiadomości Archeologiczne” 40(1975), s. 234-235; I. Górska, *Archeologiczne badania na terenie średniowiecznego zamku w*

wykazują podobieństwo do znalezisk z terenów Małopolski (w tym Krakowa) i Mazowsza oraz południowych sąsiadów Polski⁷⁰.

Jeśli zaś idzie o fragmenty den z „Lipowca”, to rolę podstawowego materiału porównawczego pełni tu późnośredniowieczna ceramika krakowska. Dwa pierwsze typy den z babickiego zamku są bowiem niemal tożsame z paralelnymi grupami klasyfikacyjnymi według systematyki A. Wałowy. A również typ III wykazuje ogólne podobieństwo do grupy trzeciej wyżej wzmiankowanej typologii zabytków z Krakowa⁷¹.

Odniesienie się do materiału krakowskiego pomocne jest także podczas omawiania ornamentyki lipowieckich naczyń. Analizowane zabytki zdają się bowiem naśladować zdobienie obecne na naczyniach z królewskiego miasta, choć brak tu dekoracji polerowanej i malowanej. Zaś analogie te dostarczają kilku kolejnych informacji ważnych dla próby datowania zamkowych obiektów. Wiadomo bowiem, iż w stuleciach XIV i XV garncarze krakowscy najczęściej stosowali ornament rytowy i plastyczny (głównie w postaci grup płytkich żłobków oraz wypukłych karbów). Natomiast ornament radełkowy pojawił się na naczyniach z Krakowa u schyłku XIII w. i stosowny był jeszcze w stuleciu XVI⁷².

Nowym Korczyniu..., s. 228, 230; K. Janiszowski, *Ceramika XVI w.*, „Warszawskie Materiały Archeologiczne” 1(1966), s. 193; J. Kaźmierczyk, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na zamku w Toszku*, „Archeologia Śląska” 2(1959), s. 215-221, 241-244; J. Kruppé, *Studia nad ceramiką XIV wieku...*, s. 47, 99; Tenże, *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV...*, s. 111-112; M. Kwapieniowa, A. Wałowy, *Średniowieczny piec garncarski...*, s. 249; G. Leńczyk, *Grodzisko w Piekarach...*, s. 52-53; Tenże, *Wyniki dotychczasowych badań na Tyńcu, pow. Kraków*, „Materiały Starożytne” 1(1956), s. 10; A. Niesiołowska, M. Perzyńska, J. Żak, *Badania na posesji Ostrów Tumski 13...*, ryc. 53, 60; W. Romiński, *Otmuchów, pow. Grodków*, „Silesia Antiqua” 16(1974), s. 375-377; T. Ślawnicki, *Z przeszłości garncarstwa w Bieczu...*, ryc. 2b; A. Wałowy, *Materiały z badań archeologicznych na średniowiecznym zameczku w Szaflarach, pow. Nowy Targ*, „Materiały Archeologiczne” 2(1960), s. 323-325; Taż, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, 1979, s. 76-79; J. Żak, *Badania w ogrodzie przy ul. Ostrów Tumski 10...*, ryc. 32-33.

⁷⁰ Zob. J. Kruppé, *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV...*, s. 112; B. Polla, *Středověká zaniknutá osada na Spiši...*, s. 111; K. Reichertová, *Středověká keramika ze Sezimova Ústí...*, tab. 1-3; A. Wałowy, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 78.

⁷¹ Zob. A. Wałowy, *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie...*, s. 89.

⁷² Zob. tamże, s. 95.

Druga ze wspomnianych „metod” ustalania wieku zabytków – oparta o miejsce ich znalezienia oraz współwystępowanie z innymi, dobrze wydatowanymi obiektami – dotyczyła znacznej liczby niecharakterystycznych fragmentów lipowieckiej ceramiki. W grupie tej znalazły się zarówno ułamki den i brzegów, których nie zdołano przyporządkować do żadnego z wyróżnionych typów, jak i duży zbiór fragmentów brzuśców, pozbawionych cech diagnostycznych (zwł. ornamentyki)⁷³.

W wyniku przedstawionej powyżej, dwutorowej analizy chronologicznej – przyjąć można, iż w omawianym zespole najliczniej reprezentowane są zabytki XV-wieczne (75,5%). Na kolejnych dwóch miejscach plasują się fragment naczyń z przełomów stuleci XV i XVI (12,3%) oraz XIV i XV (6%). Ułamki datowane na XIV w. stanowią natomiast 4% zbioru, zaś egzemplarze o szerokiej chronologii od XIV do XVI stulecia – 2%. Wreszcie najmniejszą grupę tworzą fragment z XIII w. i nieco młodsze (XIII/XIV w.) – łącznie stanowią one bowiem poniżej 0,2% całości materiału.

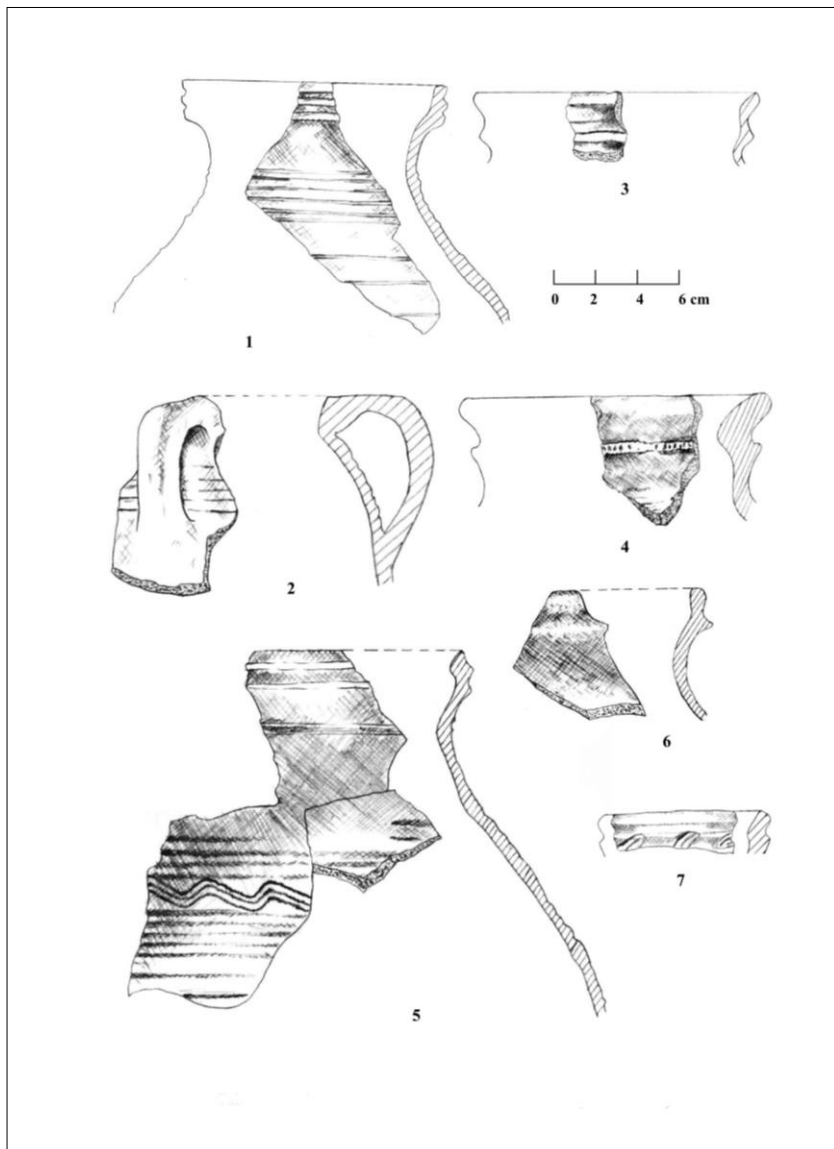
Zakończenie

Burzliwe dzieje „Lipowca” spowodowały, iż jego substancja zabytkowa – zarówno nieruchoma, jak i ruchoma – dotrwała do czasów współczesnych w stanie mocno uszkodzonym. Analiza średniowiecznej ceramiki – podobnie zresztą, jak i kafla – pozwala jednak stwierdzić znaczny stopień podobieństwa materiałów lipowieckich do zabytków znanych z ówczesnego Krakowa. Związek ów tłumaczy zapewne fakt, iż w XIV i XV w. zamek – jako pełniący rolę siedziby biskupiej – wykazywał zapotrzebowanie na wyspecjalizowaną wytwórczość rzemieślniczą oraz przedmioty luksusowe. Zaś poniekąd naturalnym rozwiązaniem w tej sytuacji było poszukiwanie rzeczonych wyrobów w pobliskim i niejako „macierzystym” dla hierarchów Krakowie. Niemniej w przypadku części znalezisk dostrzec można także przejawy rozwiązań i tradycji lokalnych lub też wpływy z innych regionów Polski (zwłaszcza Śląska) oraz terenów czesko – słowacko – morawskich. Pamiętać jednak trzeba, iż prezentowany powyżej zestaw zabytków stanowi zaledwie skromny wycinek kultury materialnej średniowiecznych mieszkańców zamku, jaki zdołał przetrwać do czasów współczesnych.

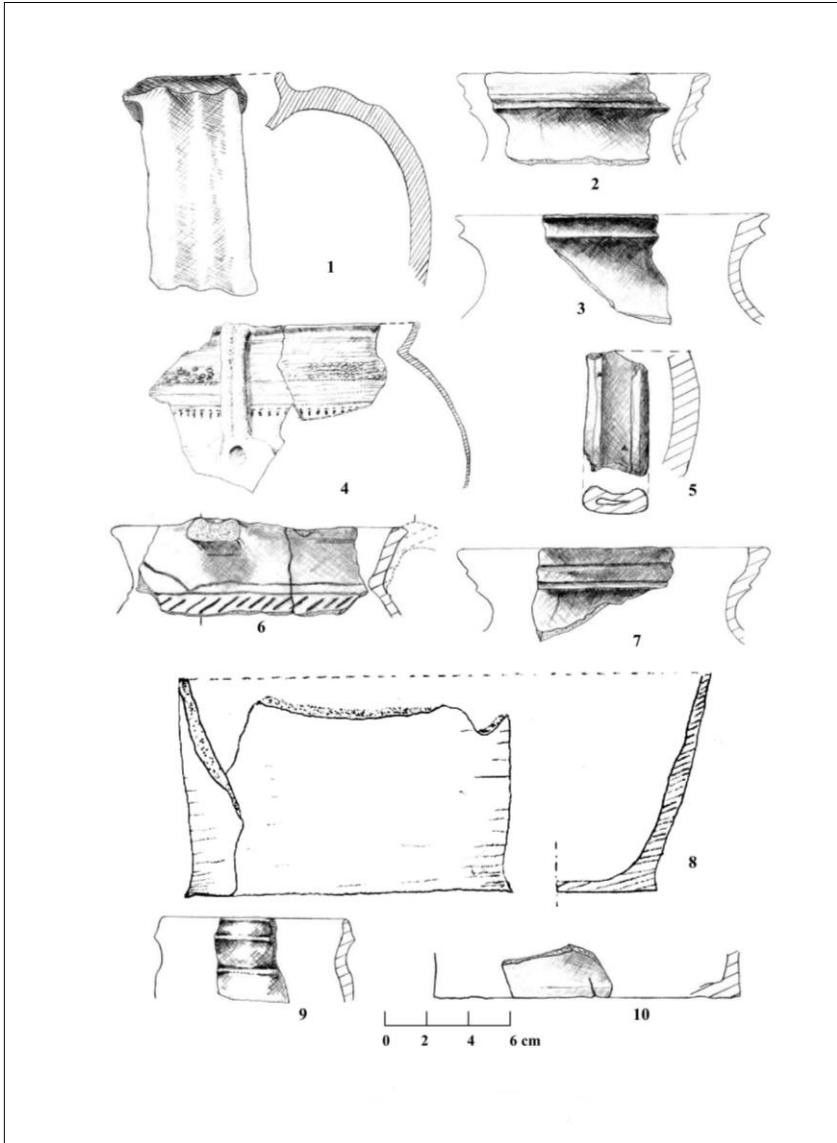
⁷³ Podobnie rzecz się miała z częścią mocno zniszczonych kołnierzy kafla garnkowych i miskowych.

Pomimo kilku przedstawionych wniosków, wydaje się iż w odniesieniu do „Lipowca” ciągle jeszcze pozostaje co najmniej tyle pytań, ile już uzyskano odpowiedzi. Na opracowanie czeka choćby ogromny zespół nowożytniej ceramiki lipowieckiej.

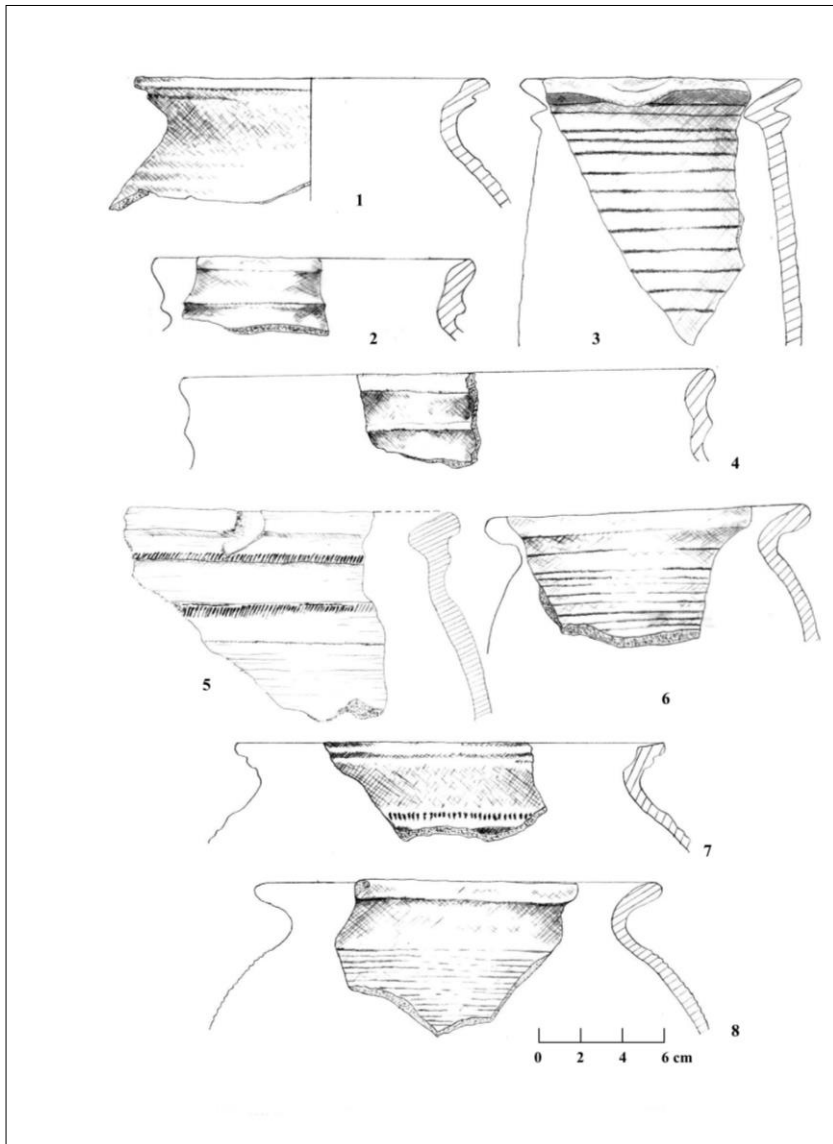
Na zakończenie wypada zaznaczyć, iż jedną z przyczyn wyboru takiego, a nie innego tematu artykułu było głębokie przekonanie, iż na przykładzie „Lipowca” warto zwrócić uwagę wszystkich zainteresowanych na los, który staje się udziałem szeregu obiektów o bogatej historii i niemałym znaczeniu z archeologicznego punktu widzenia. Bowiem w przypadku tychże stanowisk – pomimo niewątpliwie najlepszych intencji i usilnych starań specjalistów – na skutek odbiegającego od standardów sposobu przeprowadzenia wykopalisk, a następnie niefrasobliwego postępowania z pozyskanymi zabytkami późniejsze próby komplementarnego opracowania wyników badań niejednokrotnie napotykały poważne trudności lub stają się zgoła niemożliwymi do zrealizowania.

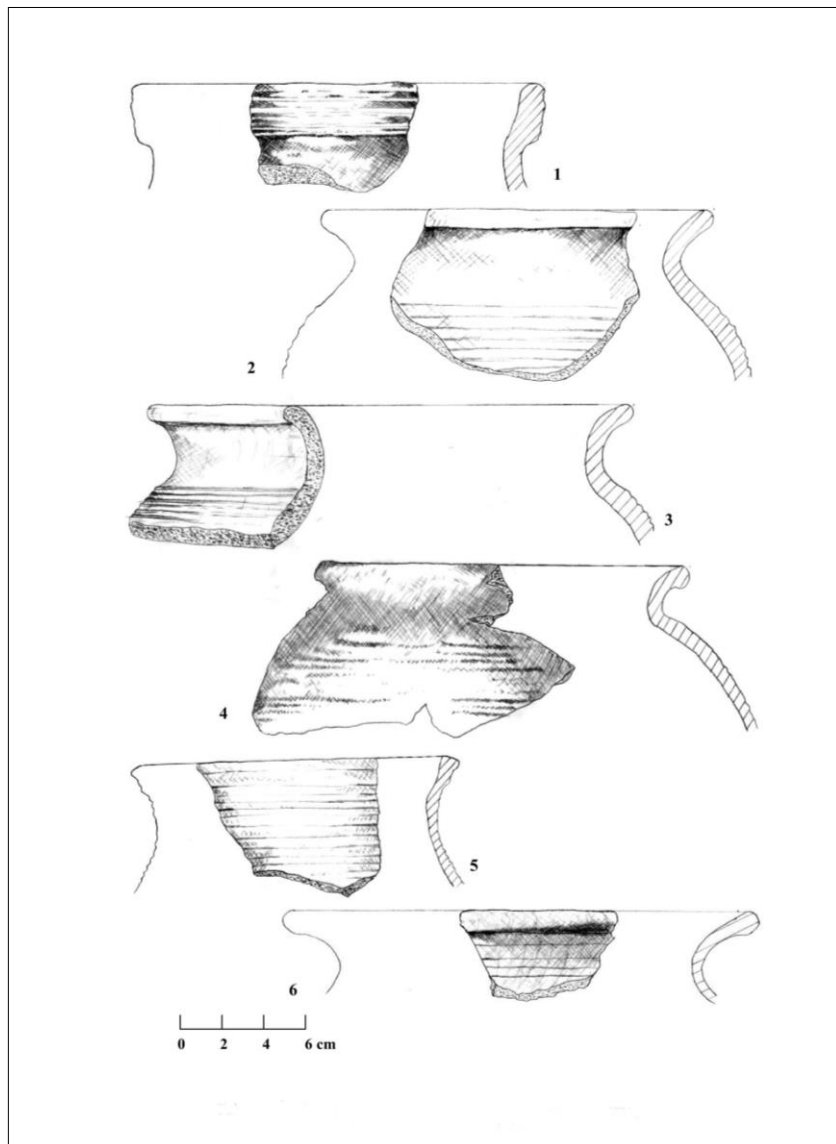
Tab. I. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza; dzbany
– badania J. Kozaka (rys. J. Małocha)

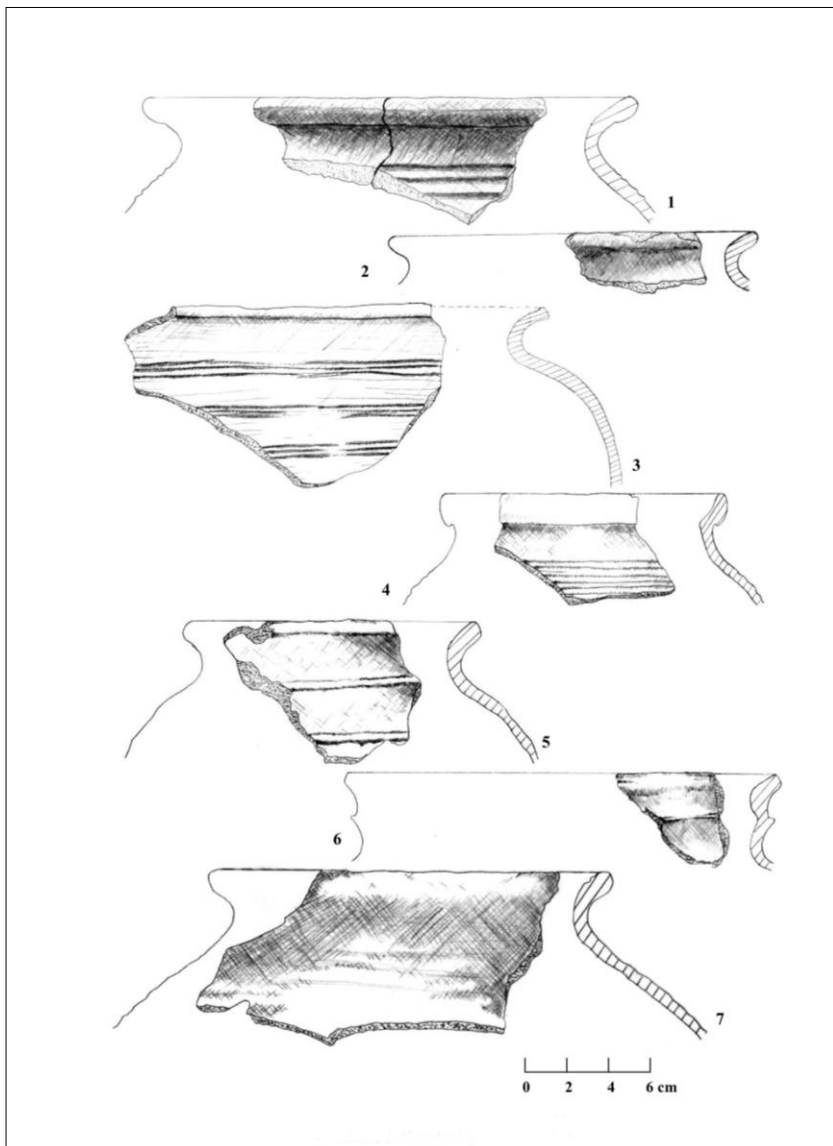
Tab. II. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza; dzbany i puchary
 – badania J. Kozaka (rys. J. Małocha)

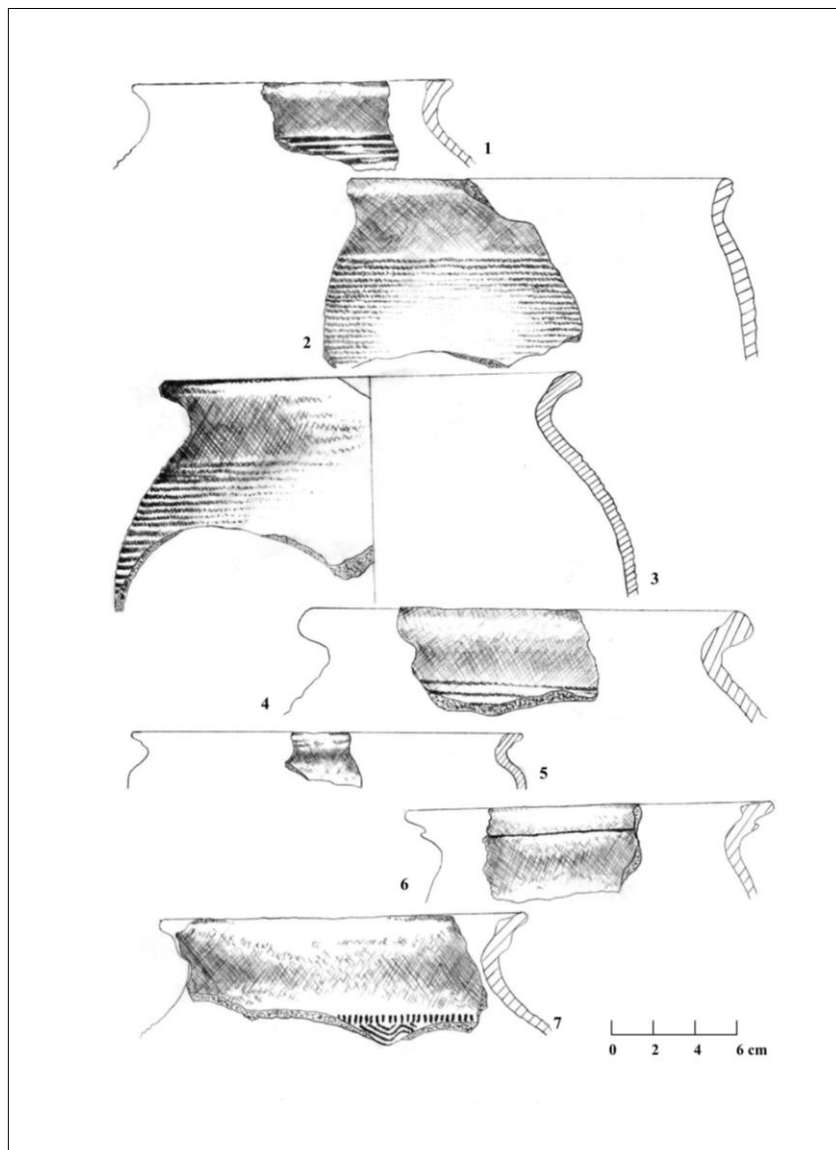
Tab. III. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza; garnki
– badania J. Kozaka (rys. J. Małocha)

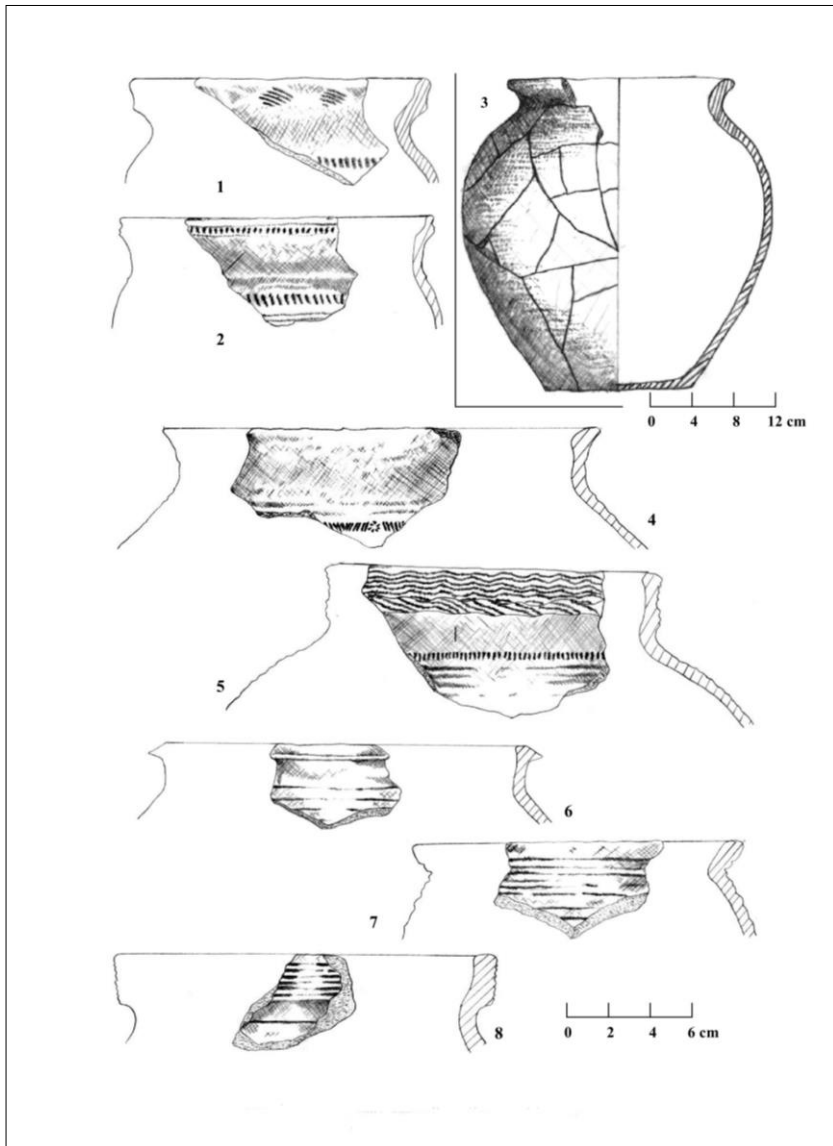
Tab. IV. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza; garnki
– badania J. Kozaka (rys. J. Małocha)

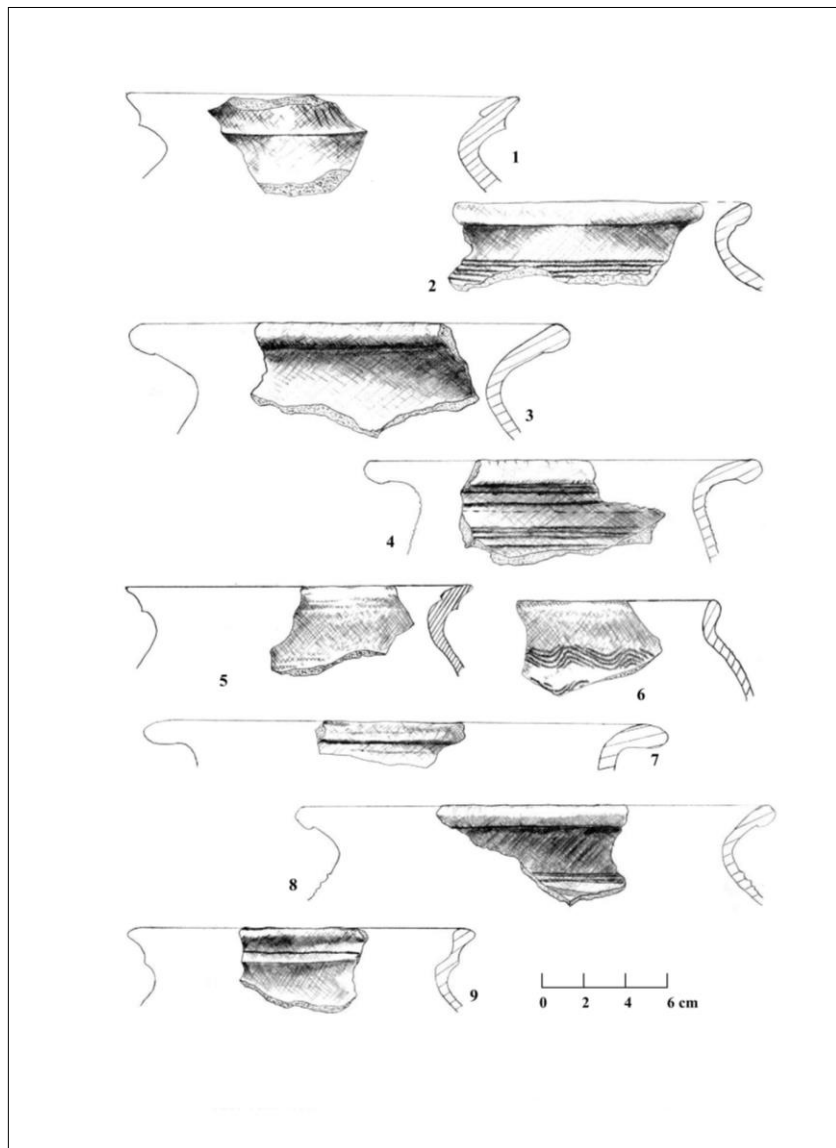
Tab. V. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza; garnki
– badania J. Kozaka (rys. J. Małocha)

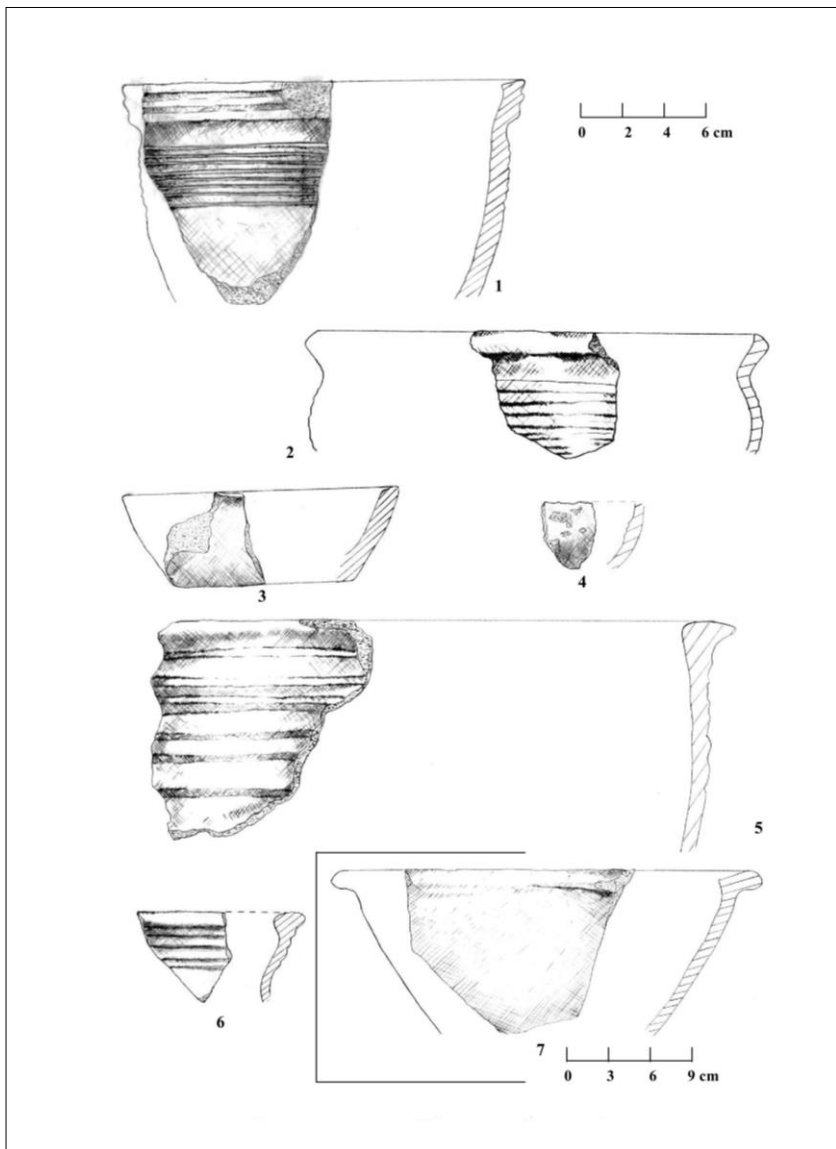
Tab. VI. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza; garnki
– badania J. Kozaka (rys. J. Małocha)

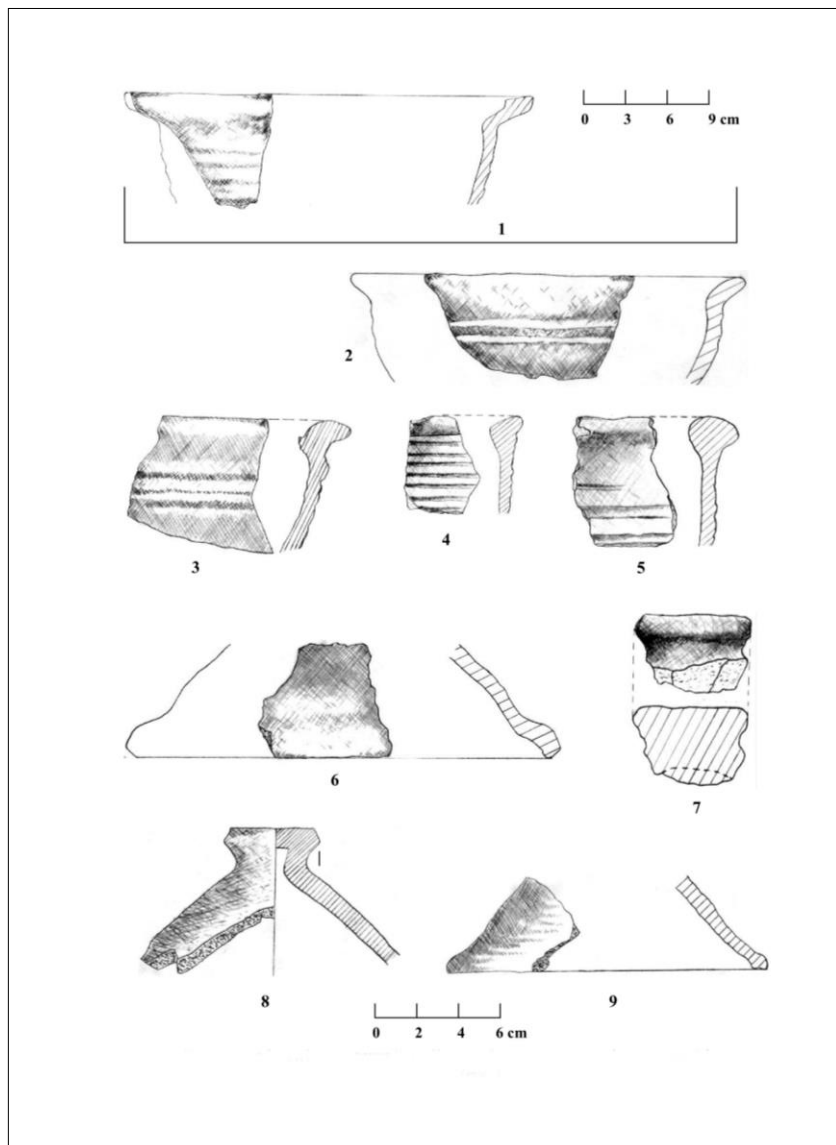
Tab. VII. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza; garnki
– badania J. Kozaka (rys. J. Małocha)

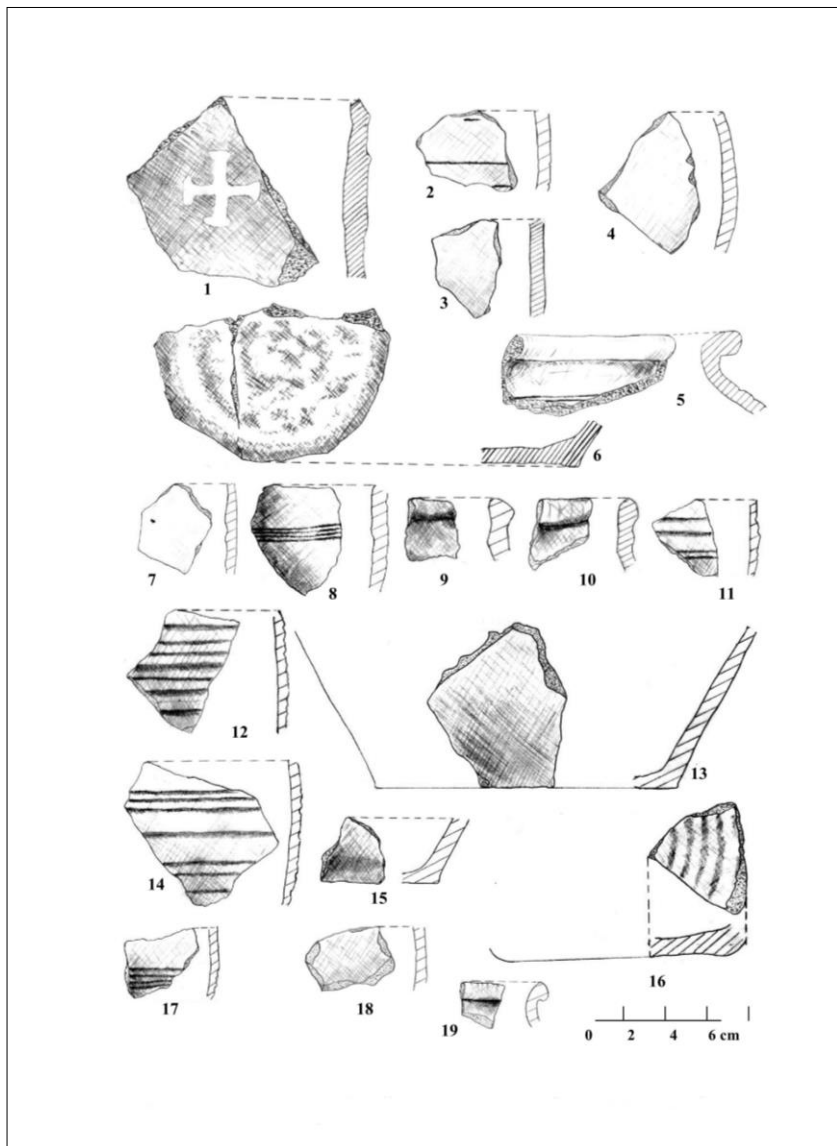
Tab. VIII. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza; garnki
– badania J. Kozaka (*rys. J. Małocha*)

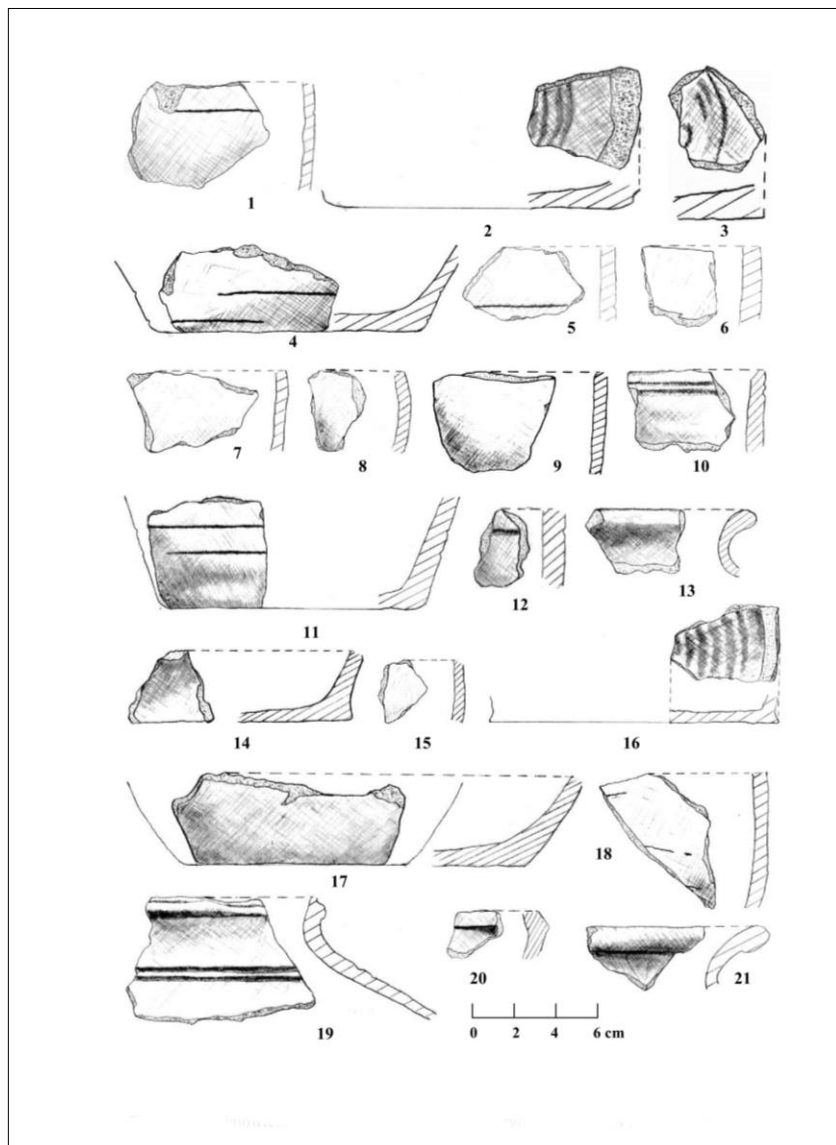
Tab. IX. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza; misy
– badania J. Kozaka (rys. J. Małocha)

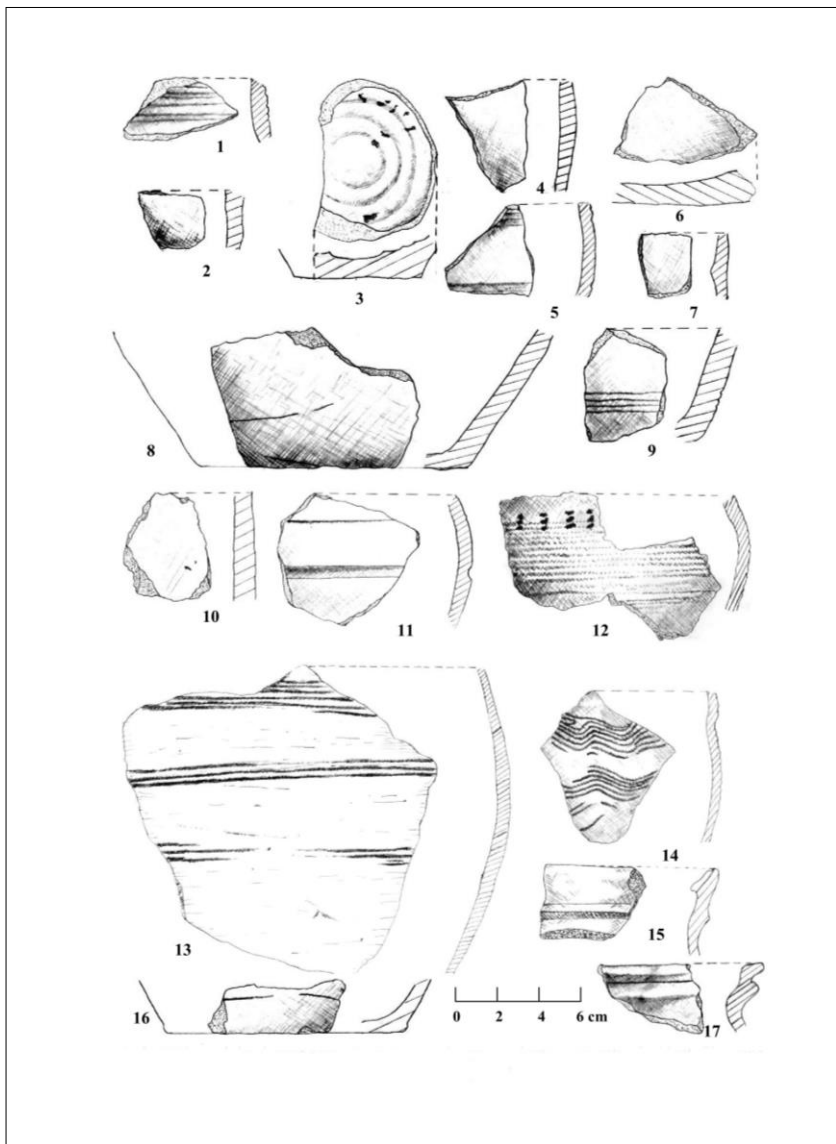
Tab. X. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza; misy i pokrywki
– badania J. Kozaka (rys. J. Małocha)

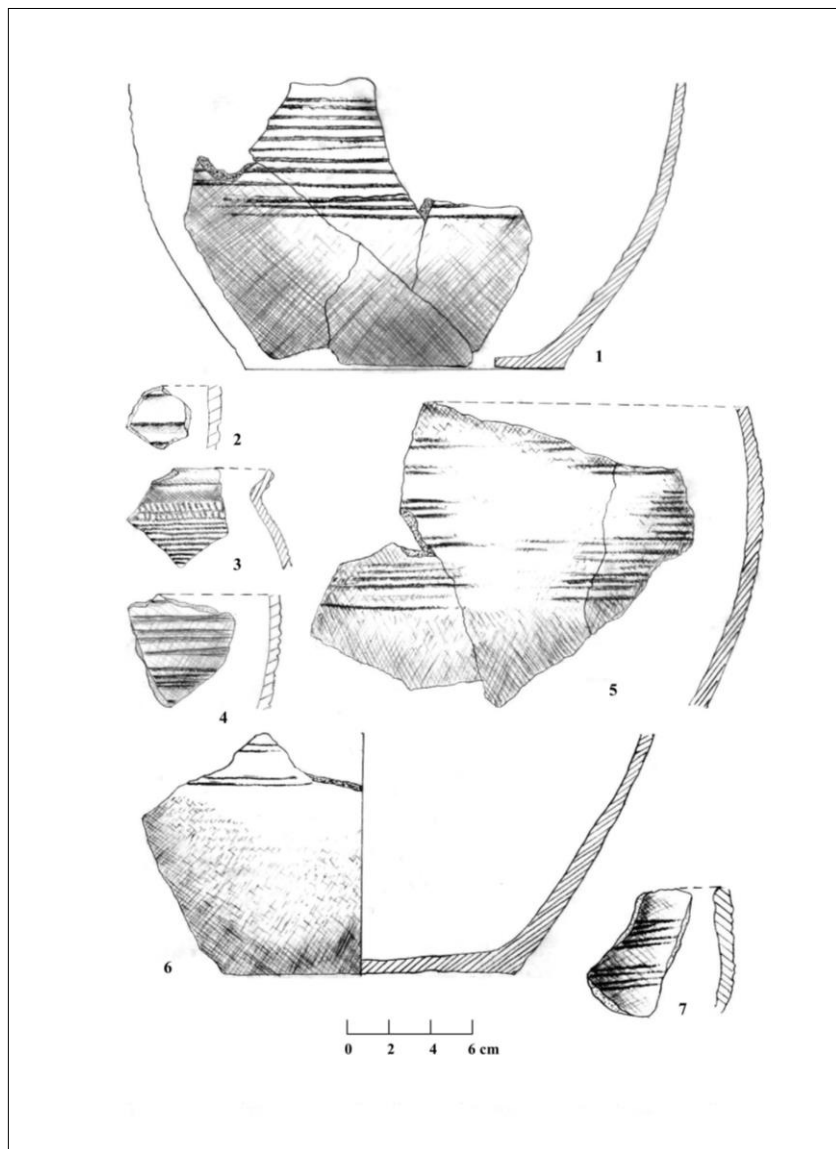
Tab. XI. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza;
 fragmenty niezidentyfikowane – badania J. Kozaka (rys. J. Malocha)

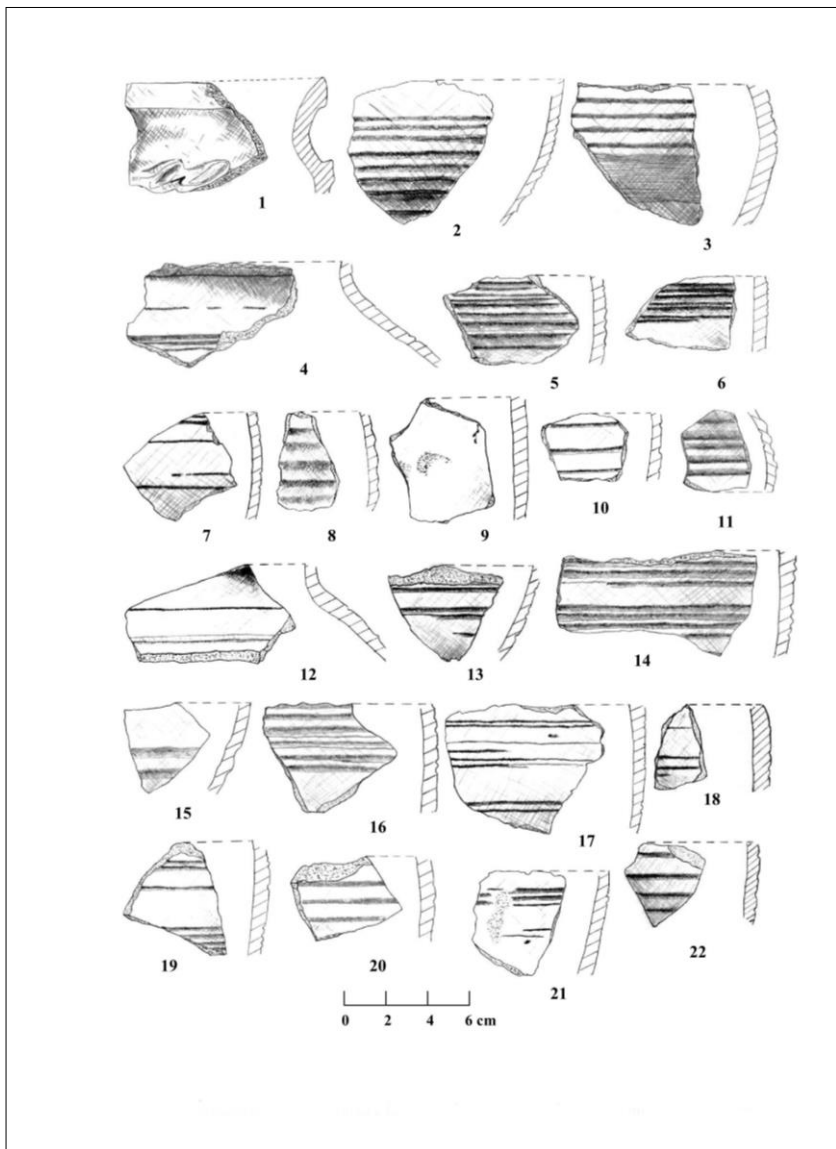
Tab. XII. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza;
 fragmenty niezidentyfikowane – badania J. Kozaka (rys. J. Małocha)

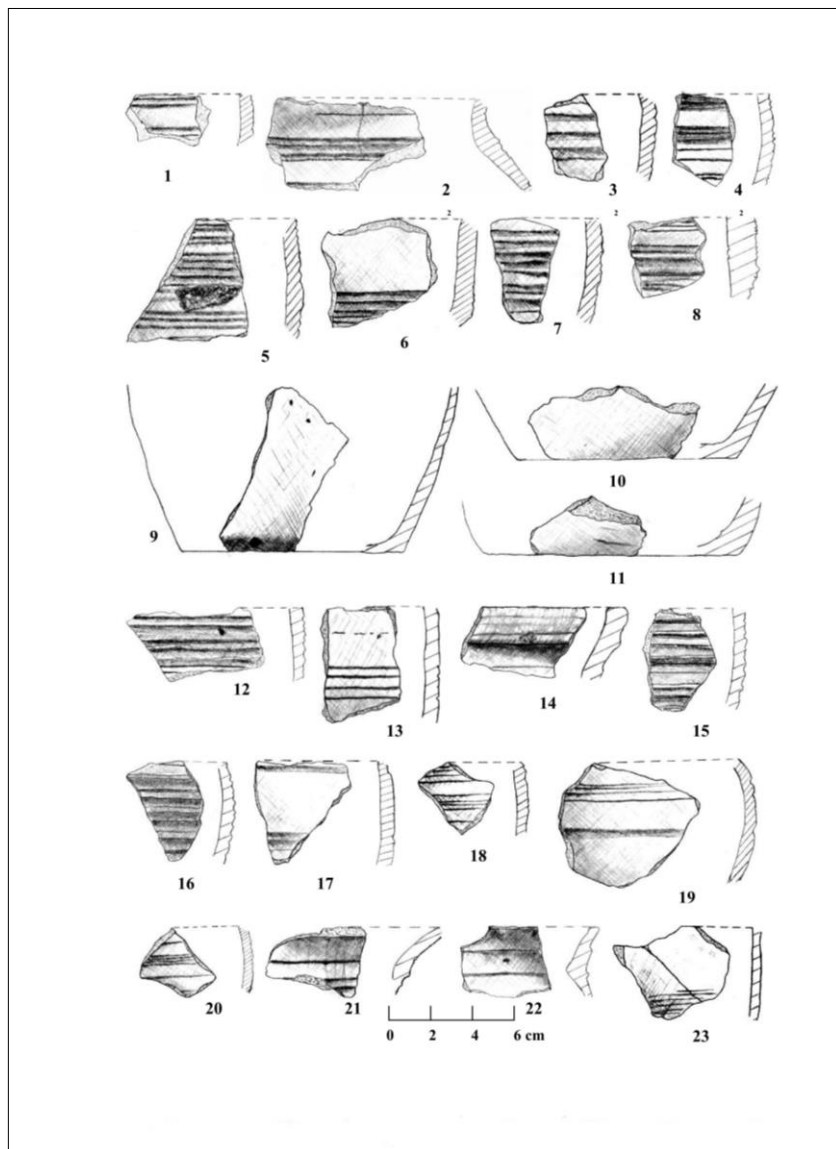
Tab. XIII. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza;
 fragmenty niezidentyfikowane – badania J. Kozaka (rys. J. Malocha)

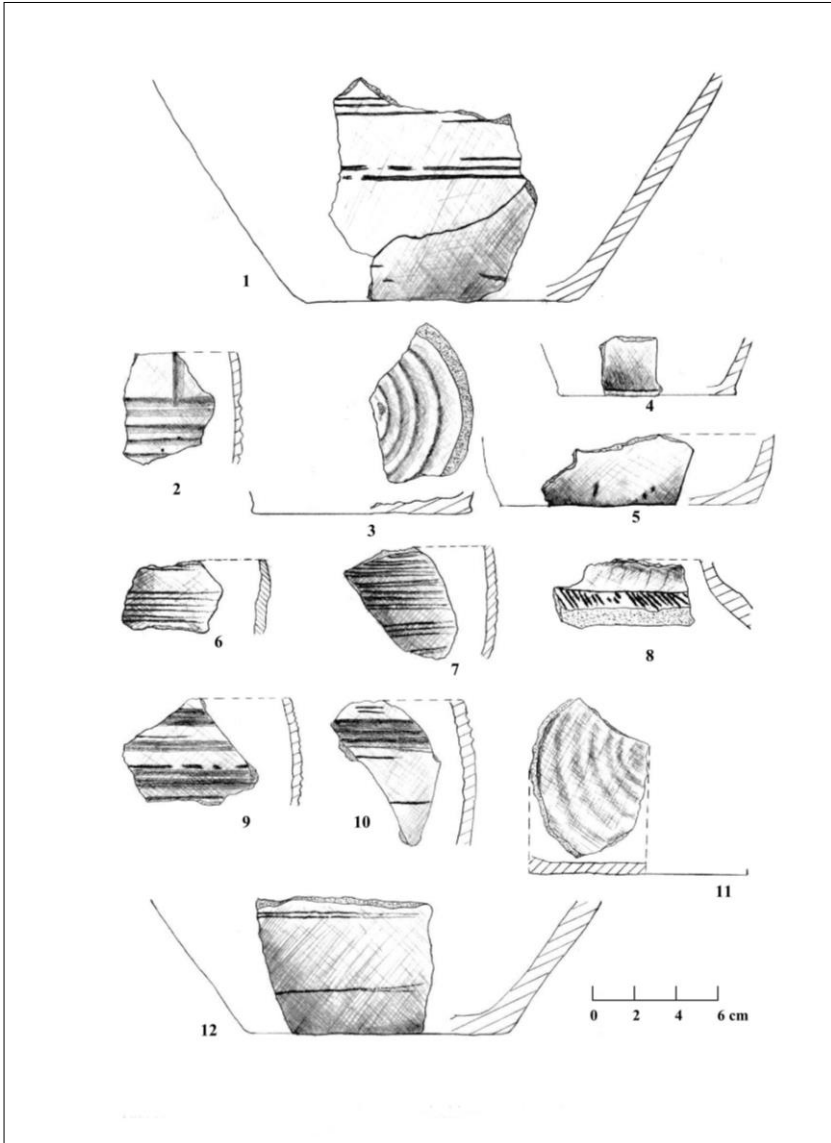
Tab. XIV. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza;
fragmenty niezidentyfikowane – badania J. Kozaka (rys. J. Małocha)

Tab. XV. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza; fragmenty niezidentyfikowane – badania J. Kozaka (rys. J. Malocha)

Tab. XVI. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza;
 fragmenty niezidentyfikowane – badania J. Kozaka (rys. J. Małocha)

Tab. XVII. Średniowieczna ceramika z lipowieckiego wzgórza;
 fragmenty niezidentyfikowane – badania J. Kozaka (rys. J. Malocha)

JOANNA MAŁOCHA

**TECHNOLOGICAL AND CHRONOLOGICAL ANALYSIS
OF THE MEDIEVAL EARTHENWARE
FROM THE LIPOWIEC CASTLE**

Abstract

The Lipowiec Castle (Babice municipality, Chrzanów district, Małopolska province) played a considerable role in the history of Małopolska province and the church of Cracow since the break of the 13th and 14th centuries. During the following ages it was not only a fortress and the residence of hierarchs but also a place of retreat for the clergy and a bishopric prison. Nowadays – preserved in the form of a sustainable ruin – it constitutes one of the more interesting tourist attractions of the region. Professional historic-architectural-archeological research of the object was conducted only in the second half of the 20th century and the historical material obtained at that time has not been researched in detail up to now. The present article contains a proposal of an analysis of medieval earthenware from Lipowiec discovered during the research work in 1967-1974. The presentation consists both of the technological aspect and the generic classification of the earthenware (including a typology of characteristic parts of the pottery and its ornamentation). It also presents premises on which chronology has been based – technological and stylistic analogies as well as information based on stratigraphic position of each find. The whole analysis allows not only to characterise the researched earthenware but also to make some conclusions about stylistic influences and technological effect in respect of medieval pottery in this part of Małopolska. Illustration templates constitute an integral part of the article.

Translated by Hanna Rybkowska